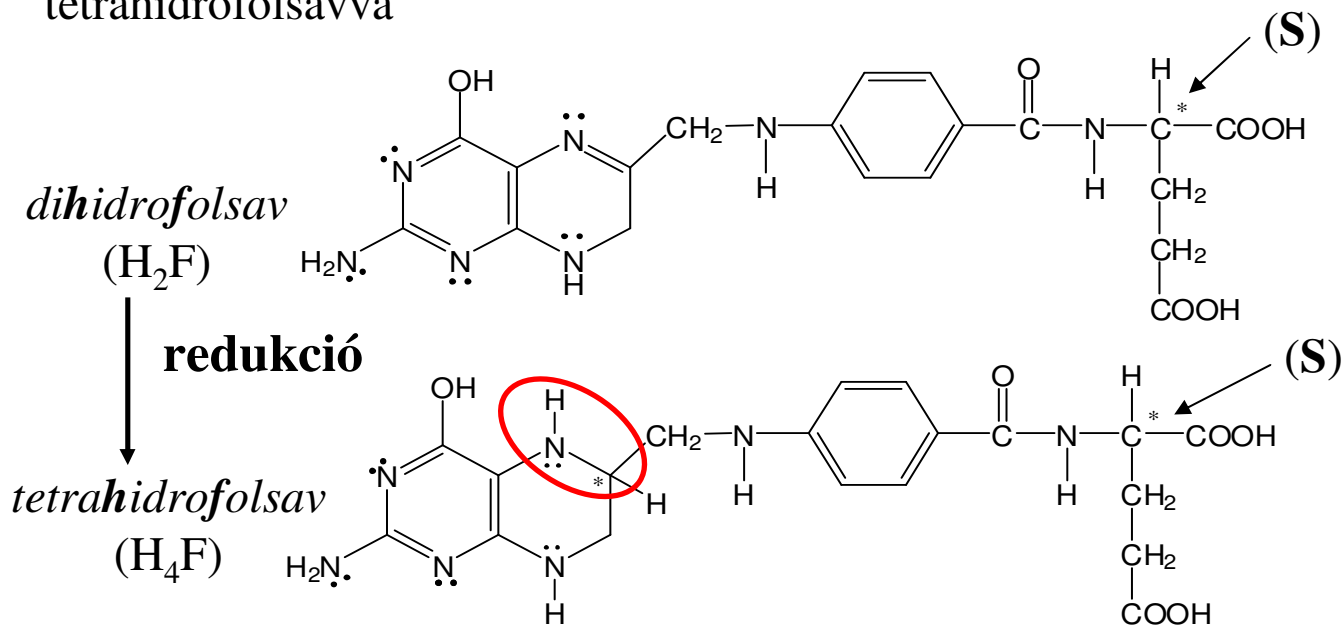

**Alap szerves kémiai
reakciók szisztematikus
tárgyalása**

A biokémia is a szerves molekulák kémiája

Egy **példa** arra, hogy a szerves kémiai reakciók és az enzimkatalizált biokémiai reakciók hasonló alapelvek mentén szerveződnek, ám eltérő módon valósulnak meg.

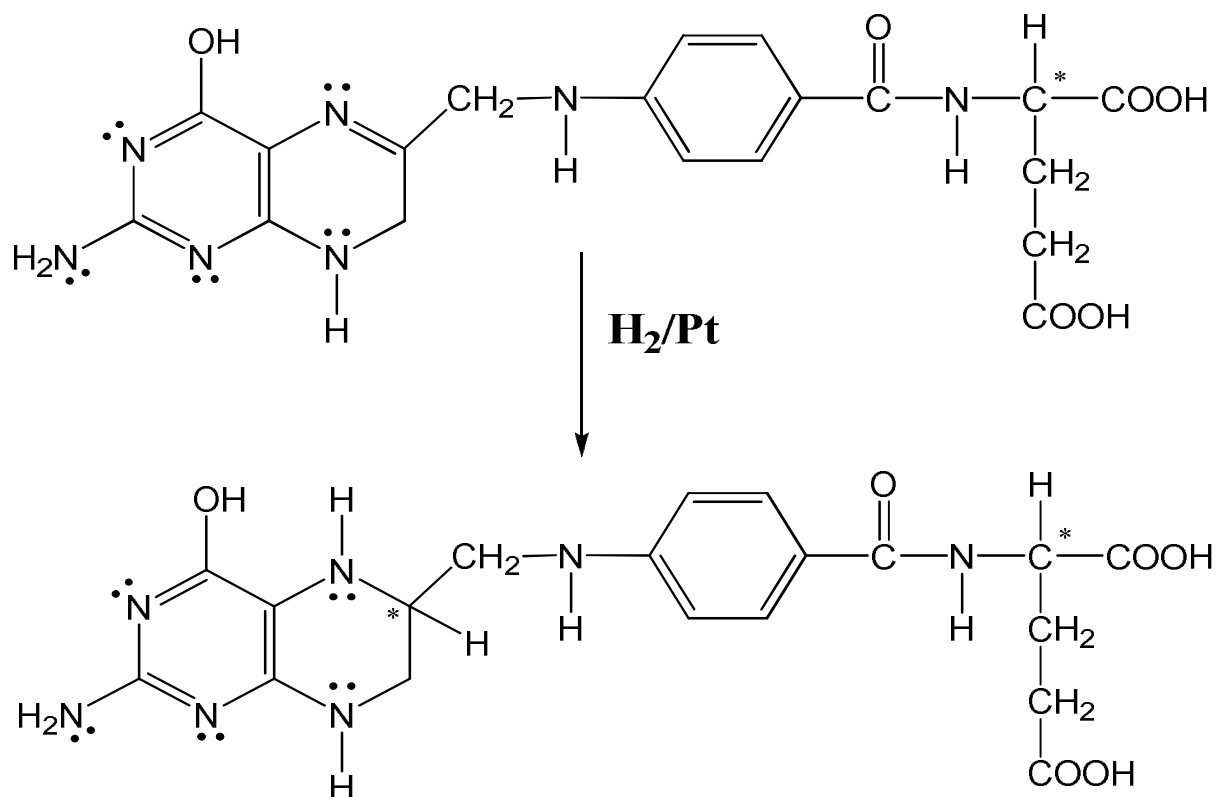
cél: mindkét esetben ugyanaz, redukáljuk a dihidrofolsavat tetrahidrofolsavvá

gondok: - a redukció csak a pirazin gyűrűt érintse
(dihidropirazin → piperazin),
(a pirimidin és a benzol gyűrűket ne telítsük)
- legyen sztereoszelektív a redukció, mivel csak az egyik diaszteromer hordoz biológia aktivitást.

jelentősége: a tetrahidrofolsav a purin- és pirimidinvázis vegyületek, valamint egyes aminosavak bioszintéziséhez szükséges.

A klasszikus szerves kémiai megoldás:

megjegyzés:

a reakció során csak a dihidropirazin gyűrű redukálódott,
de a hidrogénezéshez **Pt** katalizátor kell, és
ez a redukció **nem sztereoszelektív**.

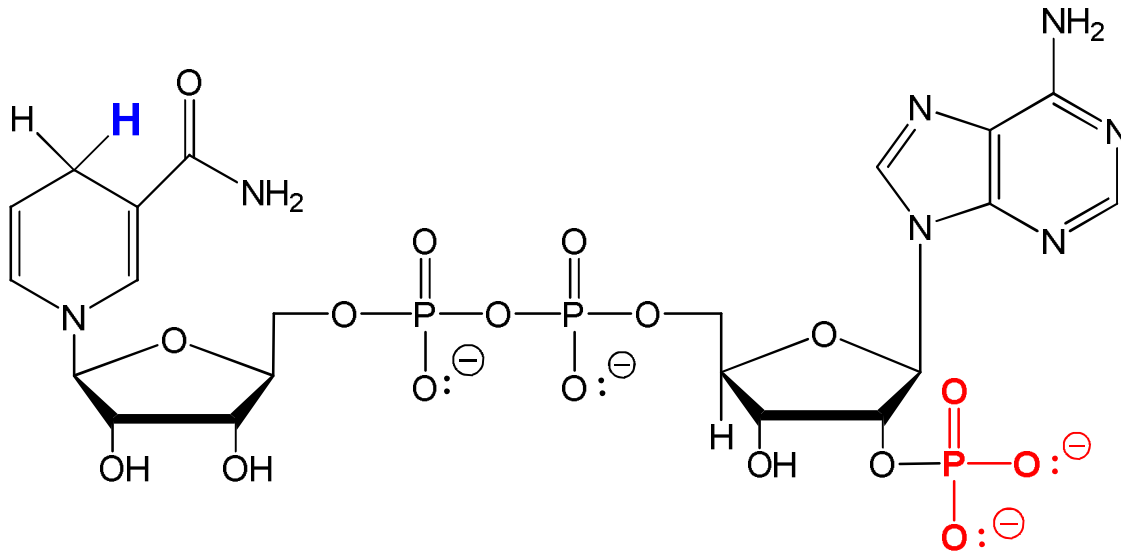
Az enzimatis megoldás:

a megfelelő enzim a dihidrofolát-reduktáz (DHFR, EC 1.5.1.3) végzi, mely mind prokarióta és mind eukarióta sejtben életfontosságú és nélkülözhetetlen a normális folsavanyagcseréhez.

memo: az enzim rákellenes és antibakteriális szerek célpontja. Számos hatóanyag, például a metotrexát és a trimetoprim ezt az enzimet gátolja, gyógyászati jelentősége tehát kiemelkedő.

megoldás: az enzim és szubsztrátja mellett kell

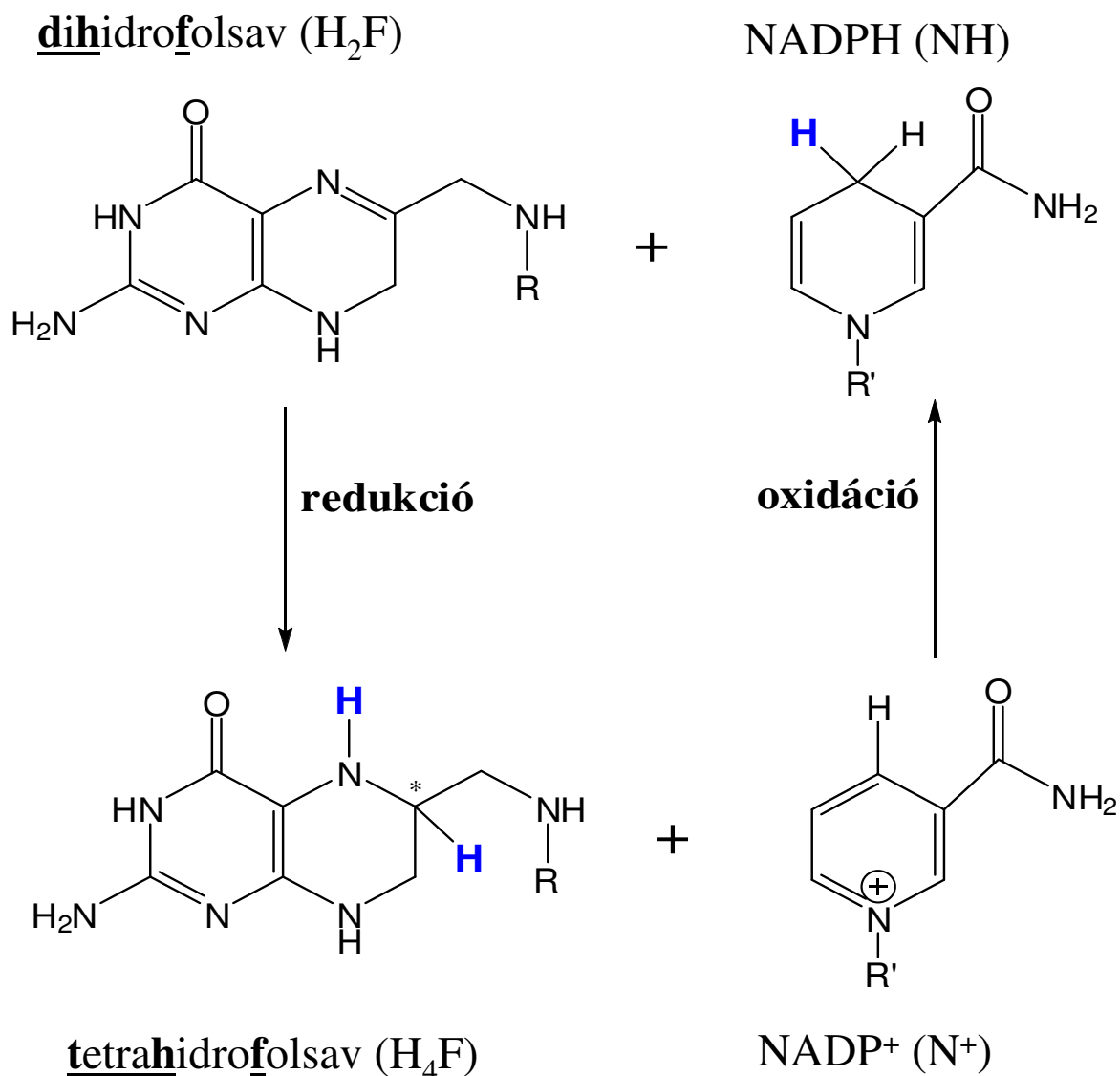
egy koenzim is: a **NADPH**

nikotinsavamid-adenin-dinukleotidfoszfát

(NAD**PH** röviden **NH**)

Az enzimatis reakció amely során a dihidrofolsav redukálódik és a koenzim (NADPH) oxidálódik

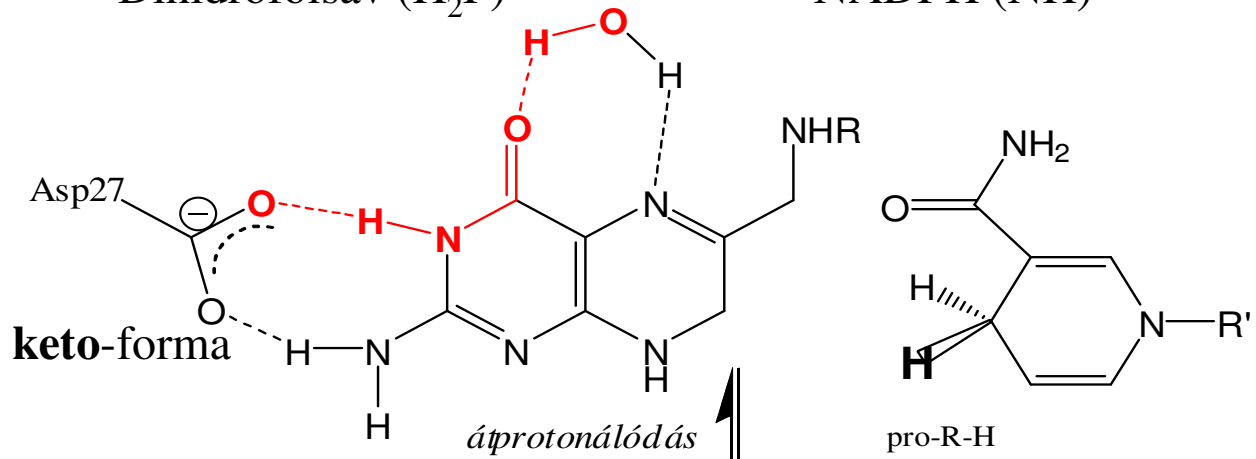
megjegyzés:

a NADPH hasonló szerepet tölt be itt, mint a klasszikus reakcióban a H_2/Pt heterogén fázisú katalizátor. A Pt szerepe hasonló a NADP-hez, hordozza és „aktiválja” a hidrogént.

Mind a sztereoszelektivitást mind a reakció nagy sebességét a „komponensek” optimális térbeli pozicionálása biztosítja:

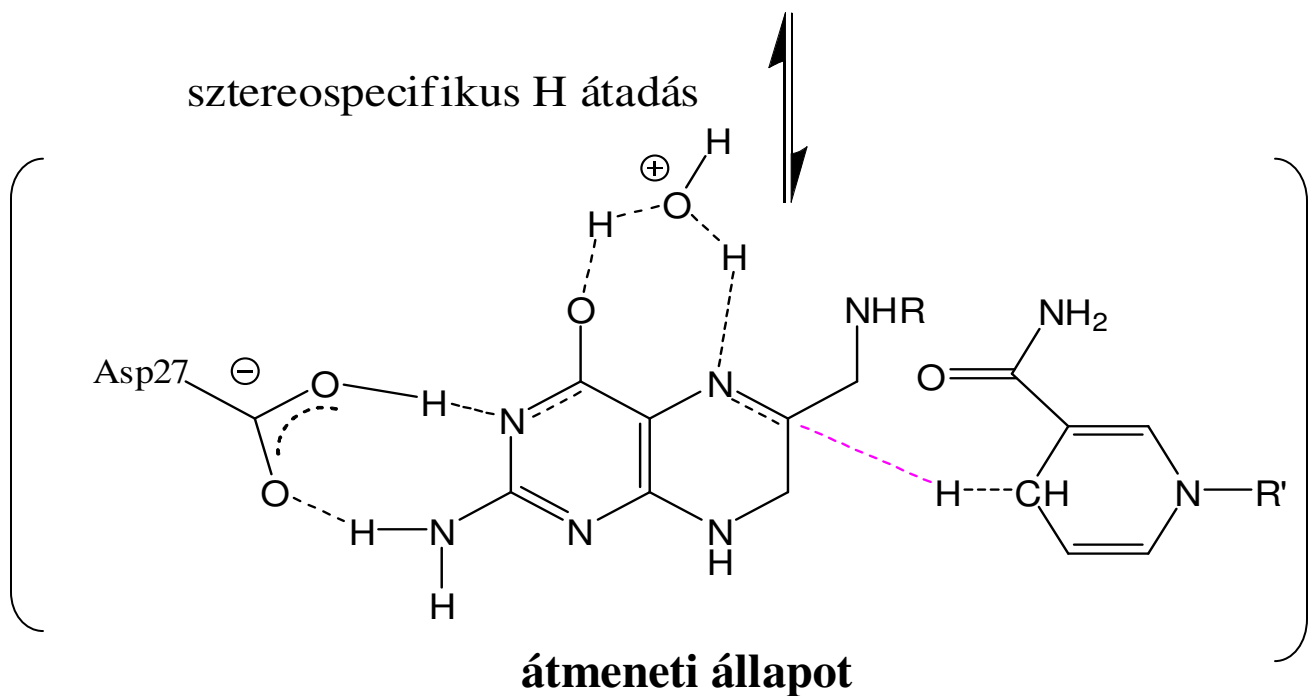
Dihidrofolsav (H_2F)

NADPH (NH)

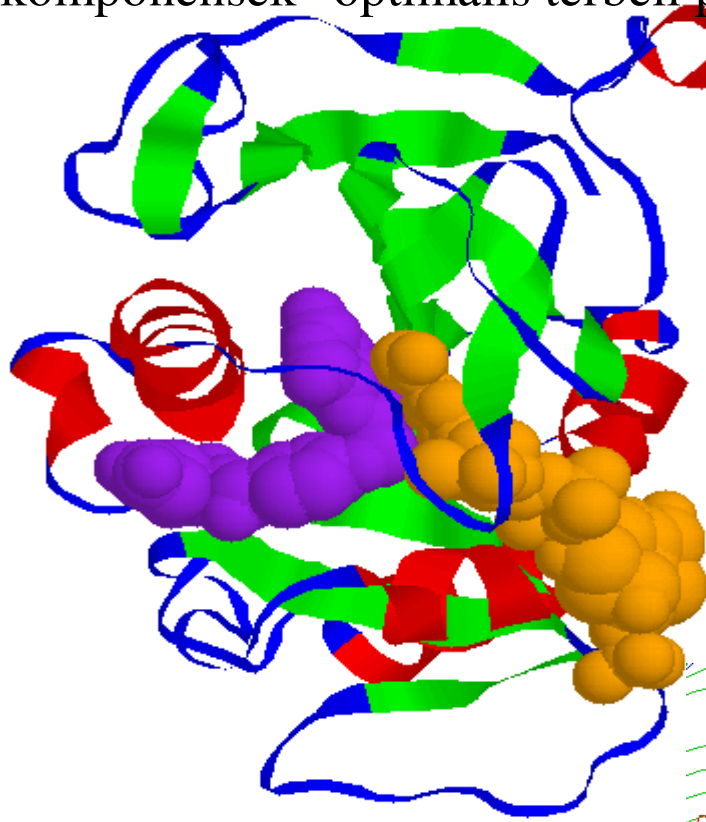

enol-forma

sztereospecifikus H átadás

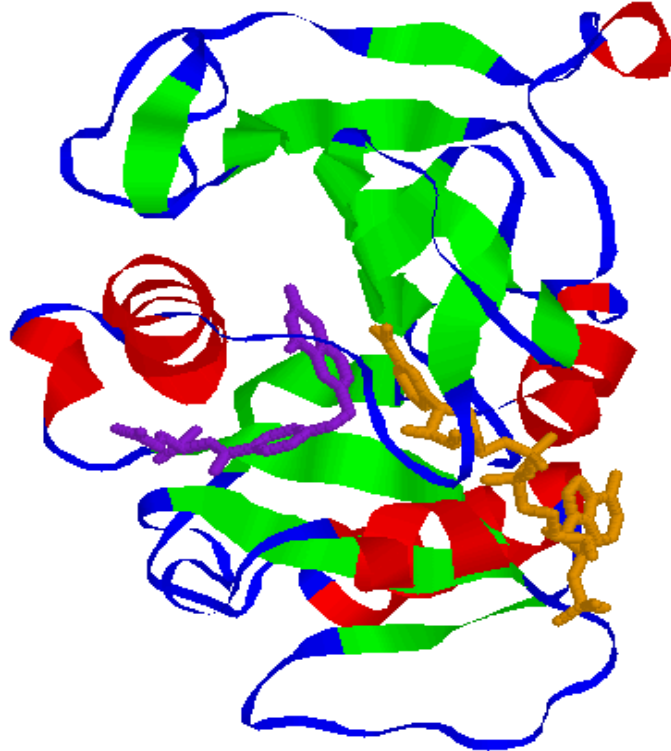
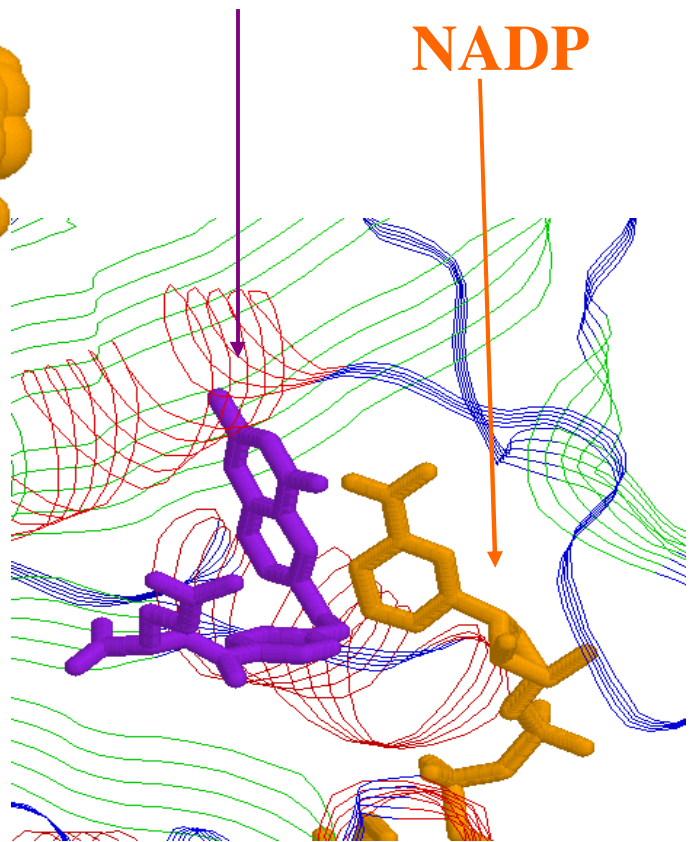

Mind a sztereoszelektivitást mind a reakció nagy sebességét a „komponensek” optimális térbeli pozicionálása biztosítja: ezt valósul meg a fehérjében

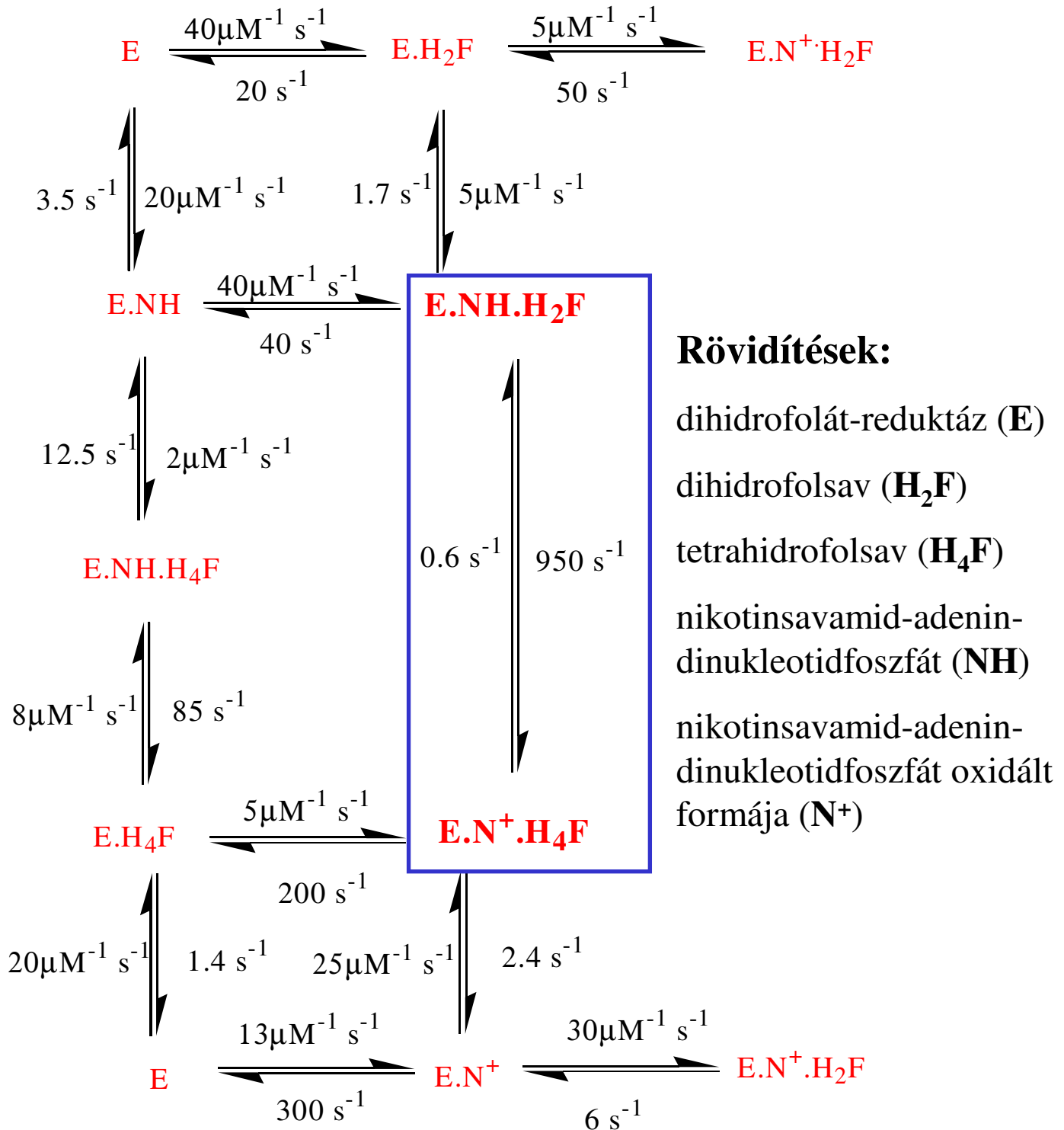
dihidrofolsav

NADP

koenzim és szubsztrát
optimális elhelyezkedése

A teljes folyamat kinetikája elemi lépésenként feltérképezett:

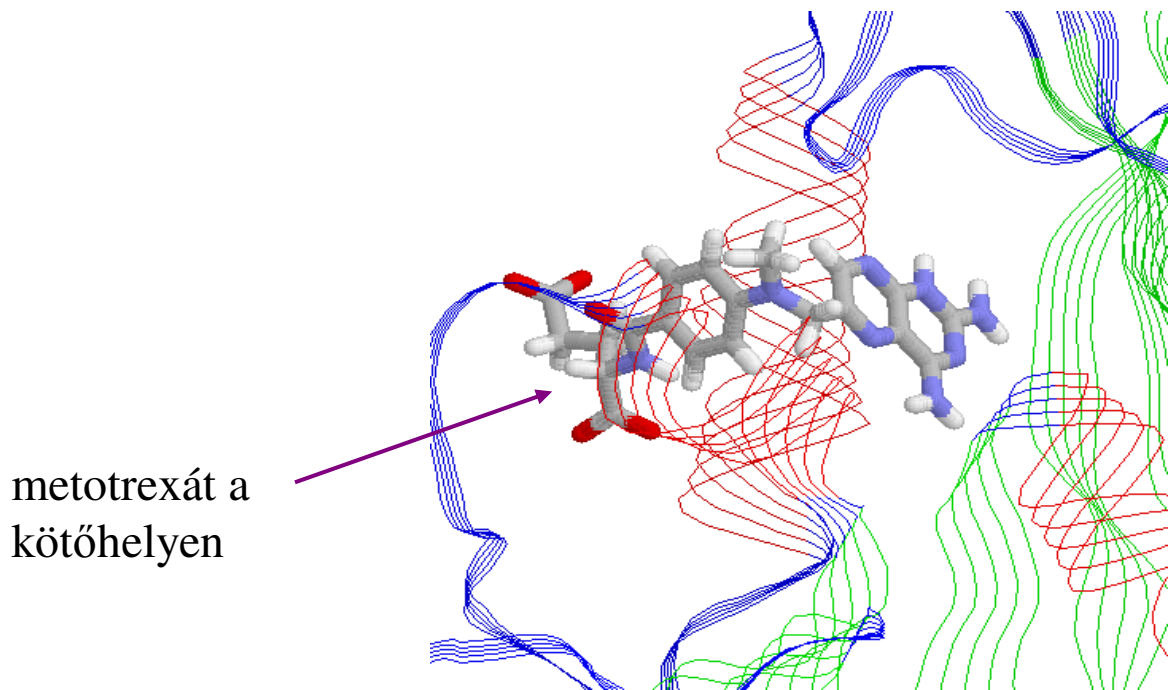
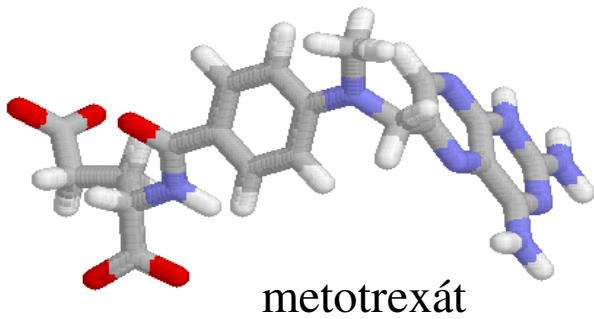
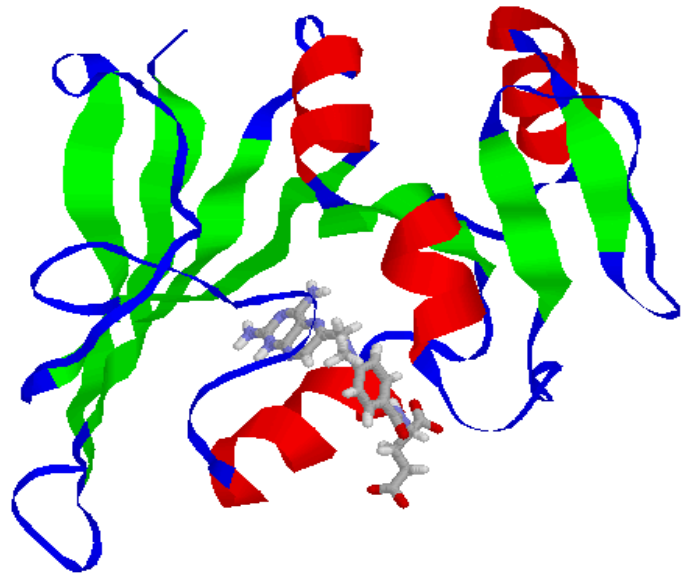
konklúzió: az enzimkatalizált reakció kémiaja igen hasonló ahhoz mint amit a lombikban végzünk

de, finomabban hangolt, gyorsabb és jobban kontrolált folyamat,

viszont mindennek az az „ára” hogy komplexebb rendszert igényel.

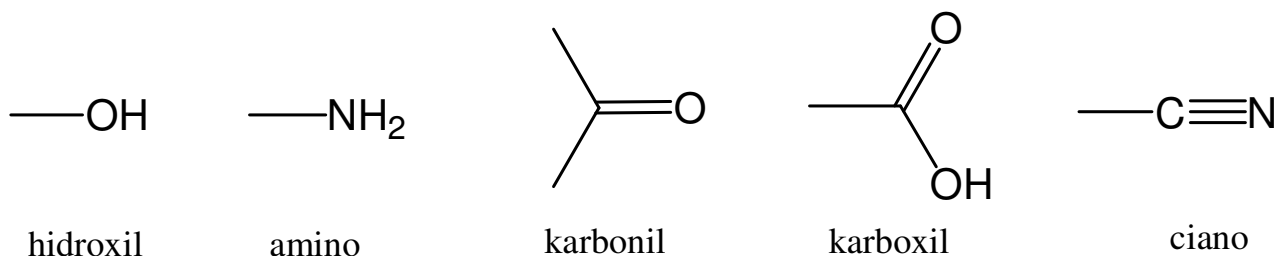
memo: dihidrofolát reduktáz metotrexáttal együtt kristályosítva

Szerves kémiai alapreakciók

I. Bevezető gondolatok

1. Funkciós csoportok

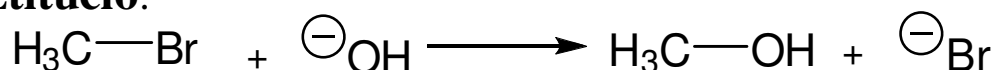

Azonos funkciós csoportot tartalmazó molekulák rendelkeznek hasonló kémiai tulajdonságokkal.

2. Reakciótípusok

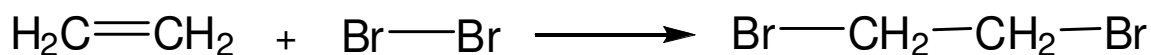
Az elemi reakciók típusa kevés:

- **Szubsztitúció:**

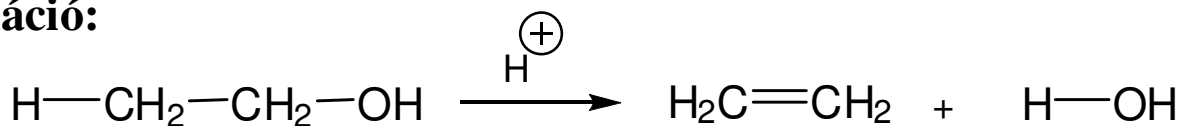
a brómatomot helyettesítjük a hidroxilcsoporttal.

- **Addíció:**

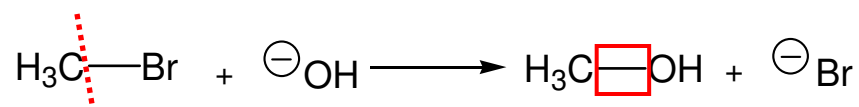
brómatomokat adunk telítetlen kötésű szénatompárra.

- **Elimináció:**

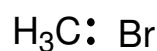
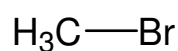

egy hidrogénatomot és egy hidroxilcsoportot elvonunk a molekulából.

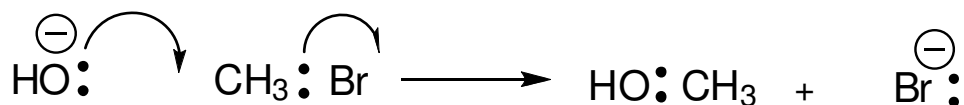
3. Kötések kialakítása és felbontása

4. A görbe nyíl jelentése

A két atom (C és Br) között lévő kötés egy elektronpárt jelent. A görbe vonal azt mutatja, hogy a kötéshez az elektronpár honnan jön és hova tart.

A kötéshez az elektronpár a hidroxidiontól jön, illetve a C-Br kötés heterolitikus bomlását követően a Br atomtörzséhez kapcsolódik.

5. Kötéspolaritás

Az atomok *Pauling*-féle elektronegativitás értéke:

	2.1							-
K-héj	H							He
L-héj	Li	Be	B	C	N	O	F	Ne
	1	1.5	2	2.5	3	3.5	4	

Így mivel a C (2.5) a Br (2.8) ezért a **kötés** a két atom között **poláros jellegű** lesz.

6. Reagens típusok

A) Nukleofil

(lat, *nucleus* `mag`)

(gör, *filosz* `valamit kedvelő`)

„esettanulmány”

1. Vegyünk egy viszonylagos elektronhiányos szénatomot pl.: $\overset{\delta+}{\text{C}}-\overset{\delta-}{\text{Br}}$

2. Ezt az atomot egy elektronban gazdag reagens fogja leginkább megtámadni pl.:

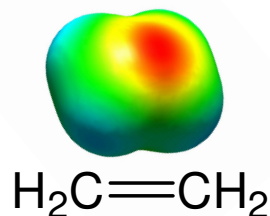
Ezek a csoportok jellegzetesen bázisok és esetenként redukáló hatásukat egy elektronpár „közösbeadásán” keresztül fejtik ki.

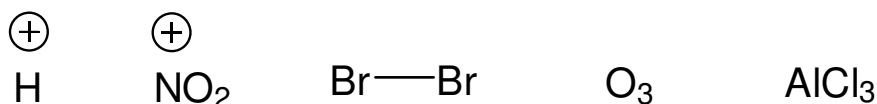
B) Elektrofil

„esettanulmány”

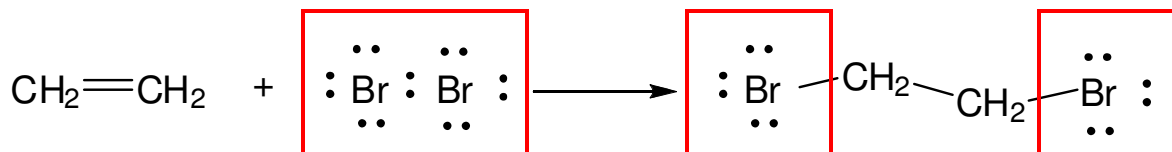
1. Vegyünk egy elektronban viszonylag gazdag szénatomot pl.:

2. továbbá egy elektronban szegény reagenst pl.:

Az utóbbi csoportok, jellegzetesen Lewis-savak és oxidáló hatásúak, tevékenységüket egy **elektronpár „elszívásán”** keresztül fejtik ki.

Megjegyzés : míg a Br_2 molekula külső héján összesen 14 közös elektron van, addig az 1,2-dibrometánban ($2 \cdot 8 =$) 16 elektron van a 2 Br körül.

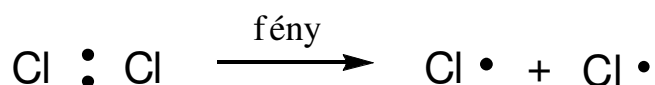
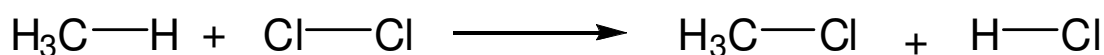
C) Gyök

„esettanulmány”

1. Vegyünk egy elektronszerkezetében kiegyensúlyozott molekulát (pl.: CH_4), amellyel se egy nukleofil se egy elektrofil nem tud eredményesen reagálni,

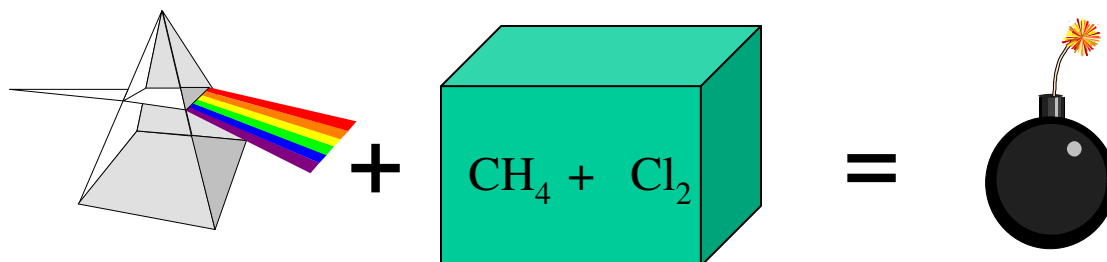
2. továbbá egy gyököt (pl.: $\text{Cl}\cdot$)

A végbemenő reakció során a párosítatlan elektronnal rendelkező klóratom reagál:

Megjegyzés : ha nincs foton, akkor nincs gyökképződés és akkor nincs reakció

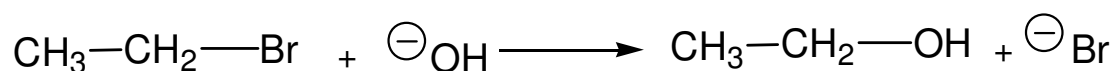
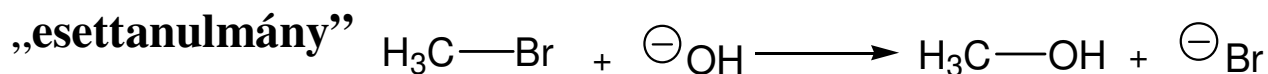
(avagy sötétben nincs semmi, **de** fény hatására robban a gázkeverék.)

7. A molekulaszervezet befolyásoló hatások:

A) elektronos hatás

B) sztérikus hatás (térhatás)

Megfigyelés : a második reakció **12 szer** lassúbban megy végbe mint az első, de **miért?**

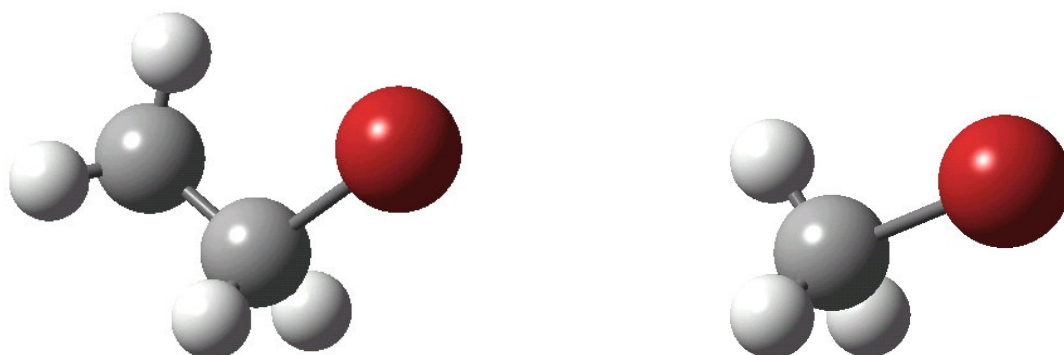
elektronos hatás:

az etilcsoportban a metilcsoport elektronküldő hatása miatt a metilénecsoport szénének pozitív polarizáltsága csökken:

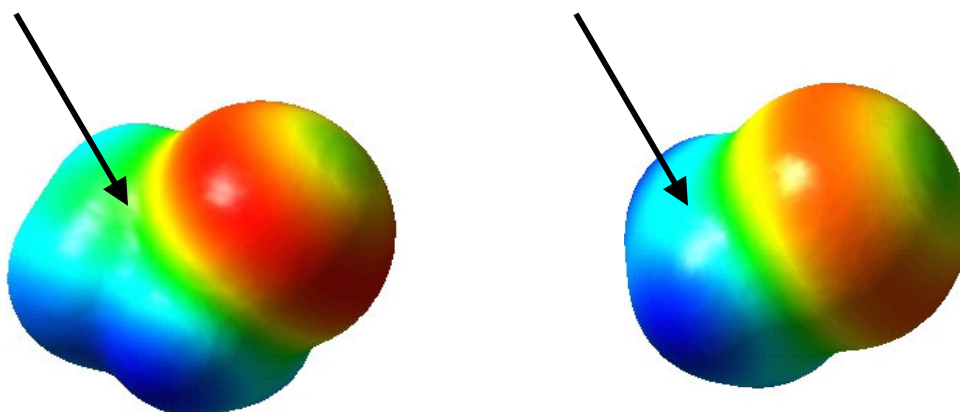
sztérikus hatás:

az etilcsoport nagyobb térigényű mint a metilcsoport

kevésbé pozitív

pozitívabb

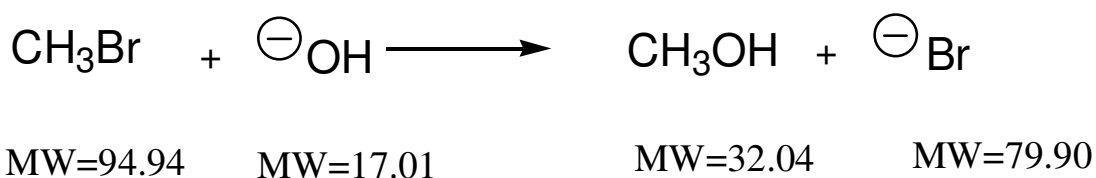
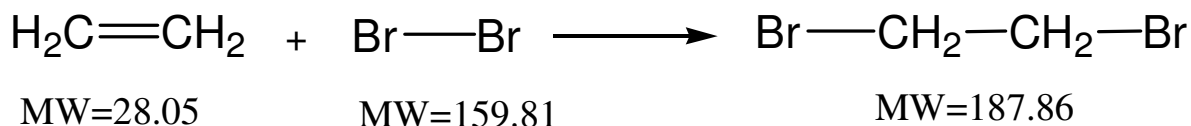
8. Az egyenletírás alapkövetelményei

A) tömeg megmaradás (*mass balance*)

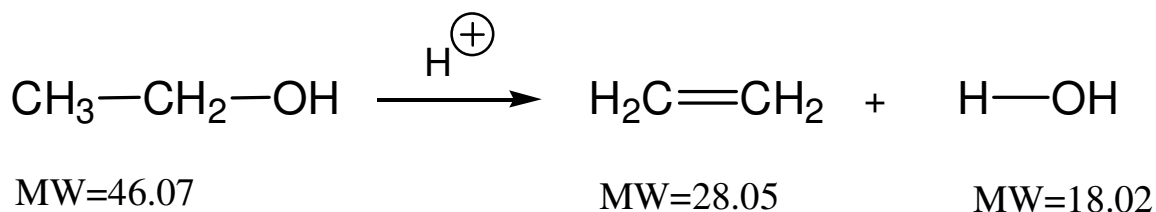
B) töltésmegmaradás (*charge balance*)

C) spinállapot megmaradás (*spin balance*)

A)

a protonok hiánya nem zavaró

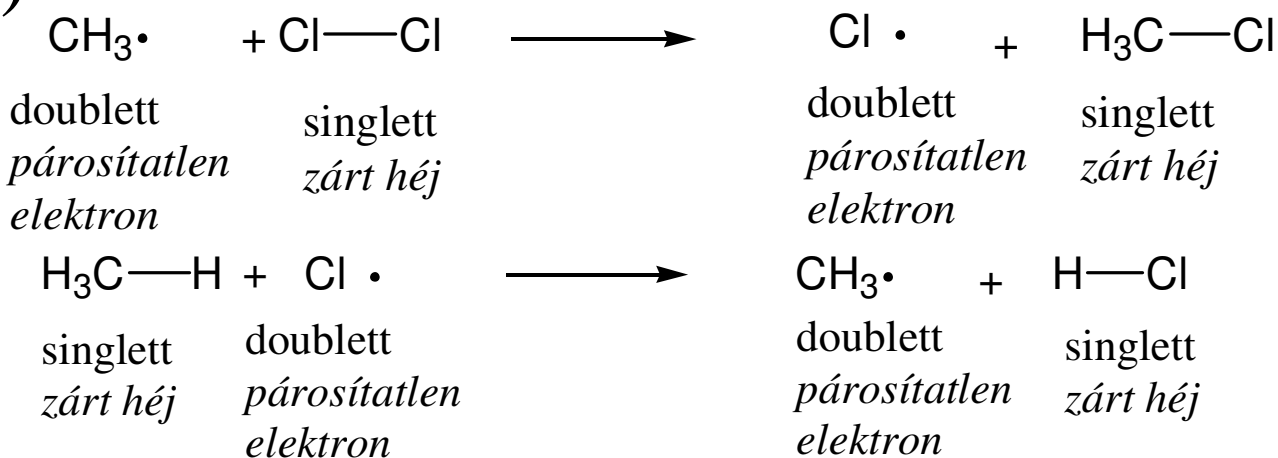

a proton csak katalizátor

B)

C)

II. Nukleofil szubsztitúció

II/A. Nukleofil szubsztitúció telített szénatomon

kérdés: egyformán befolyásolja-e mind a reagens mind a szubsztrátum koncentrációja az eredményes reakciót?

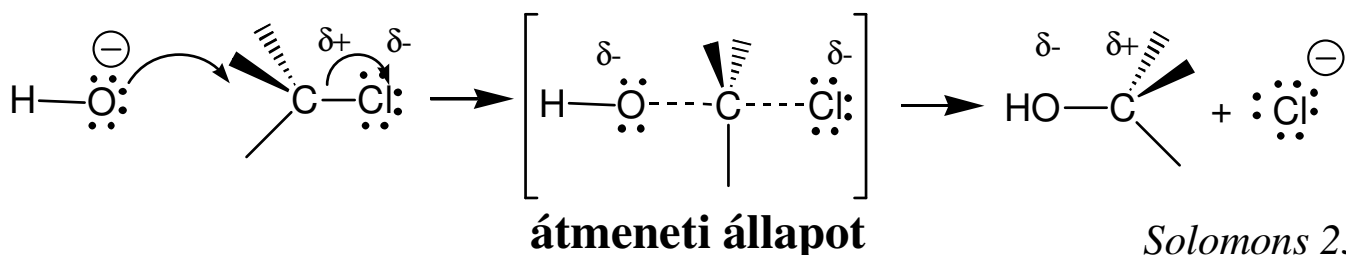
módszer: megfigyeljük a résztvevő molekulák koncentrációinak alakulását az idő függvényében.

tapasztalat: mind a reagens (OH^-), mind a szubsztrátum (CH_3Br) moláris koncentrációja befolyásolja a **reakciósebességet**. Azaz $d[\text{CH}_3\text{OH}]/dt = k[\text{CH}_3\text{Br}][\text{OH}^-]$

(másodrendű reakció sebességi egyenlete, ahol k a **reakció sebességi együtthatója**)

válasz: igen

memo: a $\text{S}_{\text{N}}2$ reakciómechanizmus részleteinek leírása

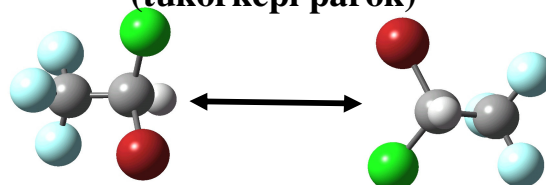

A hidroxidion egy elektronpárt „küld” a pozitívan polározott szénatom felé, amit az elektrosztatikának megfelelő orientáció kísér

Az átmeneti állapotban az O-C kötés részlegesen kialakult, míg a C-Cl kötés részlegesen elhasadt. (A C konfigurációja az inverzió felé tart)

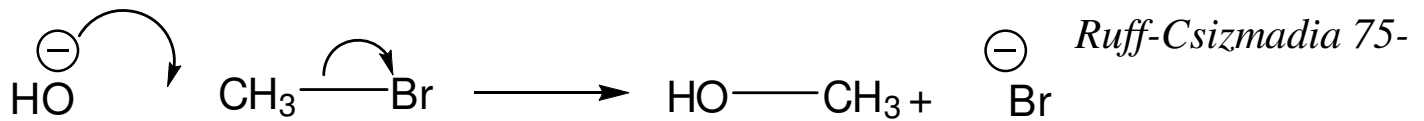
Az O-C kötés kialakult, a C-Cl kötés megszűnt. (A C invertálódott.)

nem azonosak
(tükörcépi párok)

memo: ha a kiindulási anyag királis és optikailag tiszta, akkor az $\text{S}_{\text{N}}2$ reakció során inverzió történik.

A tapasztalat: mind a reagens (A= OH⁻) mind a szubsztrátum (B= CH₃Br) moláris koncentrációja befolyásolja a **reakciósebességet**. Azaz a metanol „képződése” (koncentrációjának növekedése) az időben:

$$d[\text{CH}_3\text{OH}]/dt = k[\text{CH}_3\text{Br}][\text{OH}^-]$$

(Ez egy másodrendű reakció sebességi egyenlete, ahol k a **reakció sebességi együtthatója**)

memo: a kémiai reakció előre haladását annak sebességével (v) mérjük, ahol a jelen esetben

$v = -d[\text{A}]/dt = -d[\text{B}]/dt = +d[\text{X}]/dt$ azaz a koncentrációk időegység alatti megváltozása.

(azért van a „-” előjel az A és a B esetében, mert azok koncentrációja csökken az időben (elfogynak), ám a sebesség definíció szerűen pozitív szám kell legyen.)

memo: kinematikában a haladás ds/dt , reakciókinetikában ugyanez $d[\text{konc.}]/dt$. A sebesség dimenziója $[\text{konc.}] \times \text{idő}^{-1}$ azaz, $[\text{mol}/\text{dm}^3] \times \text{s}^{-1}$. (a k dimenziója a sebességi egyenlettől függ!)

kérdés: hogyan csökken a kiindulási anyagok koncentrációja az időben?

válasz: $1/[\text{A}] = kt + 1/[\text{A}]_0$ illetve $1/[\text{B}] = kt + 1/[\text{B}]_0$ szerint! **De miért is?**

levezetés: legyen mindkét molekula kiindulási koncentrációja azonos: $[\text{CH}_3\text{Br}]_0 = [\text{OH}^-]_0$

$d[\text{X}]/dt = k[\text{A}]^2$ mivel $\text{A} + \text{B} \Rightarrow \text{X}$ ezért $d[\text{X}]/dt = -d[\text{A}]/dt$

$-d[\text{A}]/dt = k[\text{A}]^2$ (ekkor ez a *másodrendű reakció sebesség egyenlete*)

$-d[\text{A}]/[\text{A}]^2 = kdt$ amelynek integrálalakja

$$\int_{[\text{A}]_0}^{[\text{A}]} -d[\text{A}]/[\text{A}]^2 = k \int_{[0]}^{[t]} dt$$

$$1/[\text{A}]_{[\text{A}]_0}^{[\text{A}]} = k [t]_{[0]}^{[t]}$$

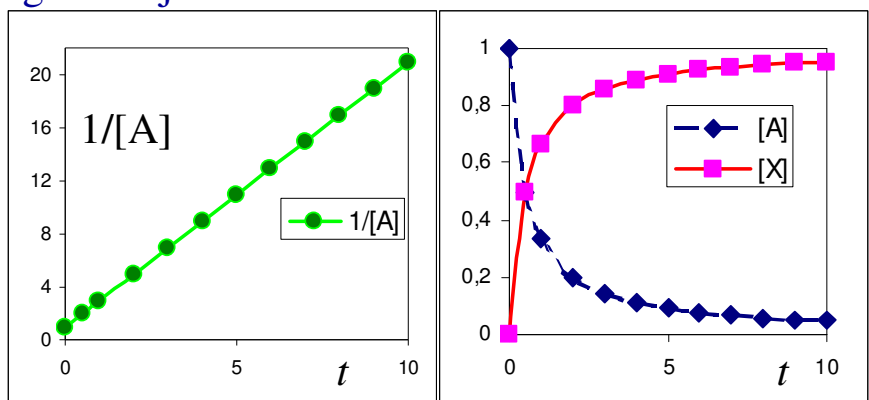
amely azonos az

$$1/[\text{A}] - 1/[\text{A}]_0 = kt \text{ egyenlettel.}$$

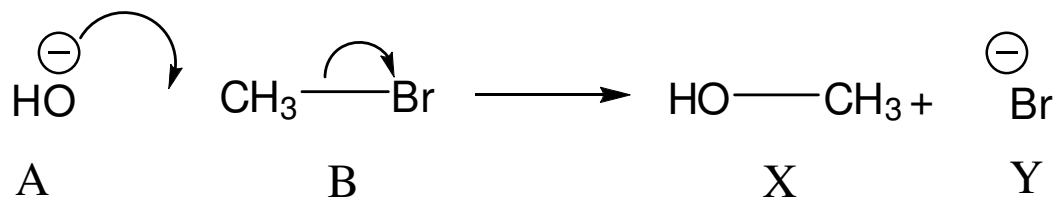
Tehát : $1/[\text{A}] = kt + 1/[\text{A}]_0$

$f(t) = mt + b$ egyenes egyenlete

azaz az ha $[\text{A}]_0 = 1$ (tehát egységnyi volt a kiind. MeOH konc.) akkor a $0 \leq t \leq 10$ idő intervallumra a fenti ábrát kapjuk: meredekség = sebességi együttható.

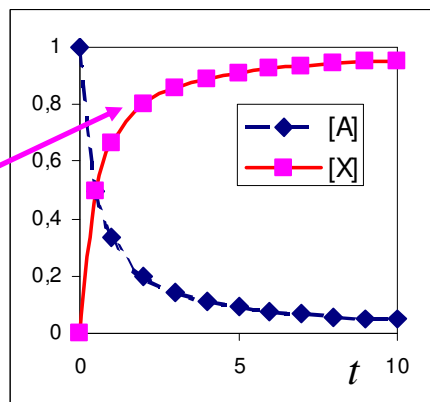
kérdés: hogyan nő a keletkezett anyag (pl. metanol) koncentrációja az időben?

levezetés: mivel a Me-Br [B] és a MeOH [X] koncentrációjának összege a reakció minden pillanatában a Me-Br kiindulási koncentrációjával azonos, azaz a $[B]_0$ -al, ezért $[B] + [X] = [B]_0$ ahonnan kifejezve $[B] = [B]_0 - [X]$.

Mivel a korábbiak értelmében $[B] = [A]$, ezért az $1/[B] = kt + 1/[B]_0$ egyenletet kapjuk ahová behelyettesítve a $[B] = [B]_0 - [X]$ az alábbi kifejezéshez jutunk:
 $1/([B]_0 - [X]) = kt + 1/[B]_0 \rightarrow$
 ahonnan [X]-et kifejezve kapjuk:

$$[X] = [B]_0 - 1/(kt + 1/[B]_0), \text{ ha } [B]_0 = 1 \text{ akkor}$$

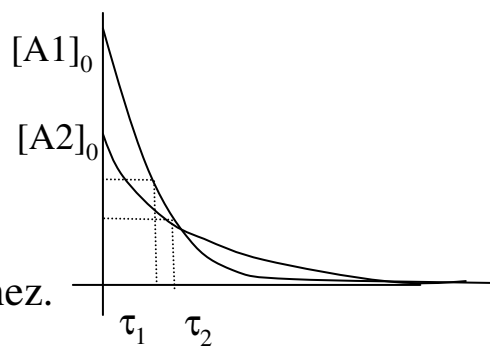
A **felezési időben** (τ) az az idő amely alatt a kiindulási anyag koncentrációja a kezdeti érték felére csökken, tehát $[A] = [A]_0/2$ azaz $2/[A]_0 = kt + 1/[A]_0$

Az alapegyenletünk: $\tau = 1/k[A]_0$

tehát a felezési idő mind a sebességi együttható mind a kezdeti koncentráció reciprokával arányos.

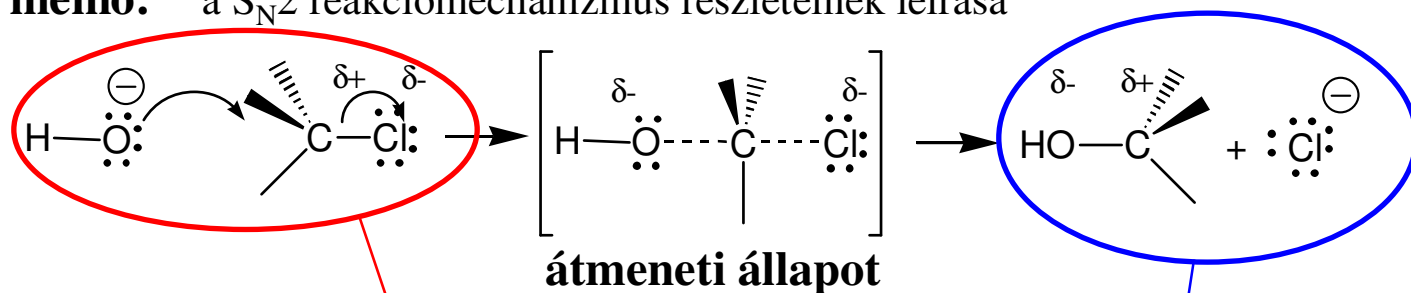
Azaz

1) Minél nagyobb a koncentráció, annál gyorsabb a reakció ($v = -d[A]/dt$), s ezért annál hamarabb érünk a reakció félidejéhez.

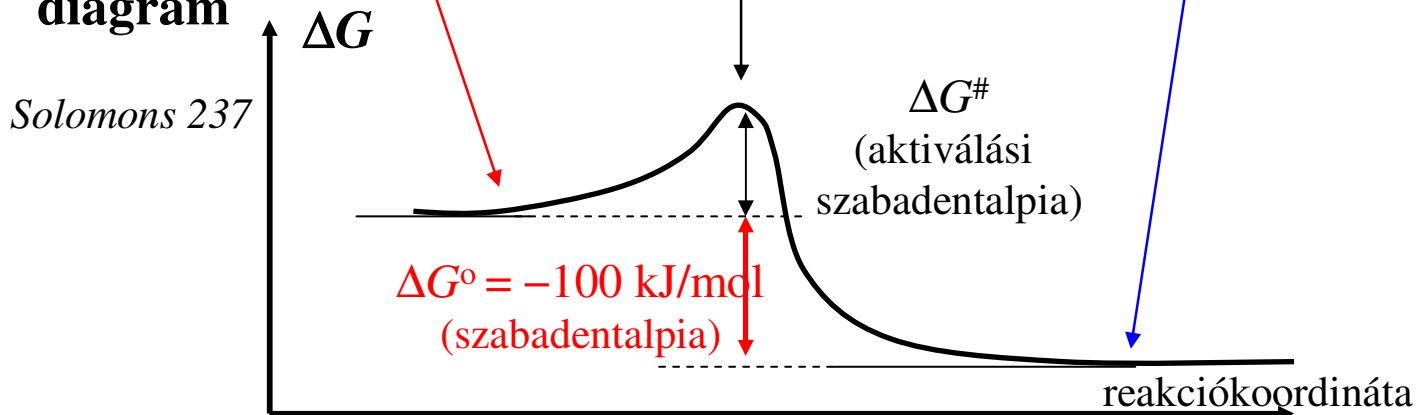

2) Ugyanolyan kezdeti koncentráció $[A]_0$ esetén ha k értéke nagyobb, akkor τ kisebb. (Mondjuk ugyanaz a reakciót két eltérő oldószerben valósítjuk meg.)

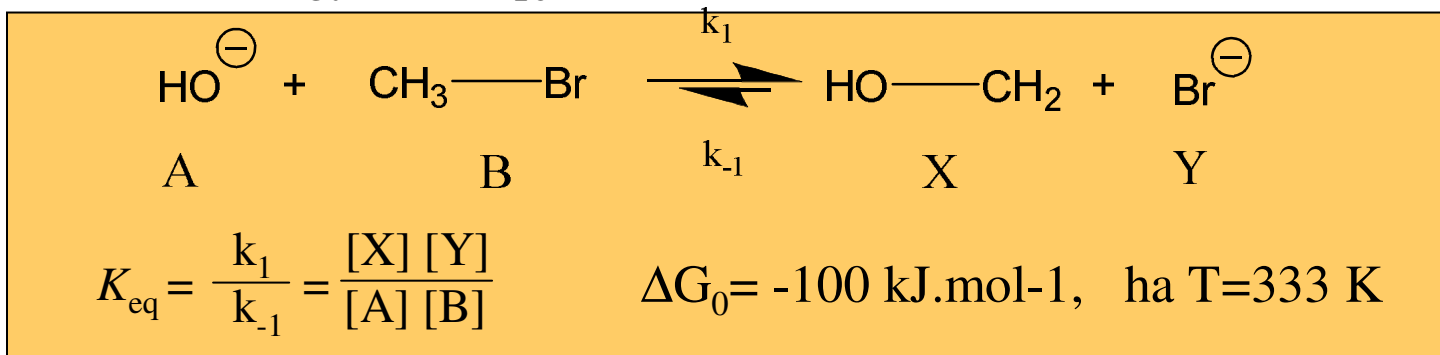
memo: a S_N2 reakciómechanizmus részleteinek leírása

A szabadentalpia diagram

kérdés: végbe megy-e a reakció, avagy mekkora a K_{eq} értéke az Arrhenius egyenlet alapján?

$$\Delta G^\circ = -2.303 RT \log K_{eq} \quad \longrightarrow \quad \log K_{eq} = -\Delta G^\circ / 2.303 RT$$

$$\log K_{eq} = 15.7$$

$$K_{eq} = 5 \cdot 10^{15}$$

$$\log K_{eq} = \frac{-(-100 \text{ kJ/mol})}{2.303 \times 0.00831 \text{ kJ/molK} \times 333 \text{ K}}$$

konklúzió: mivel ΔG kellően **nagy negatív** szám és ezért az egyensúlyi állandó **nagy pozitív** szám, a reakció teljesen **végbeme gy**.

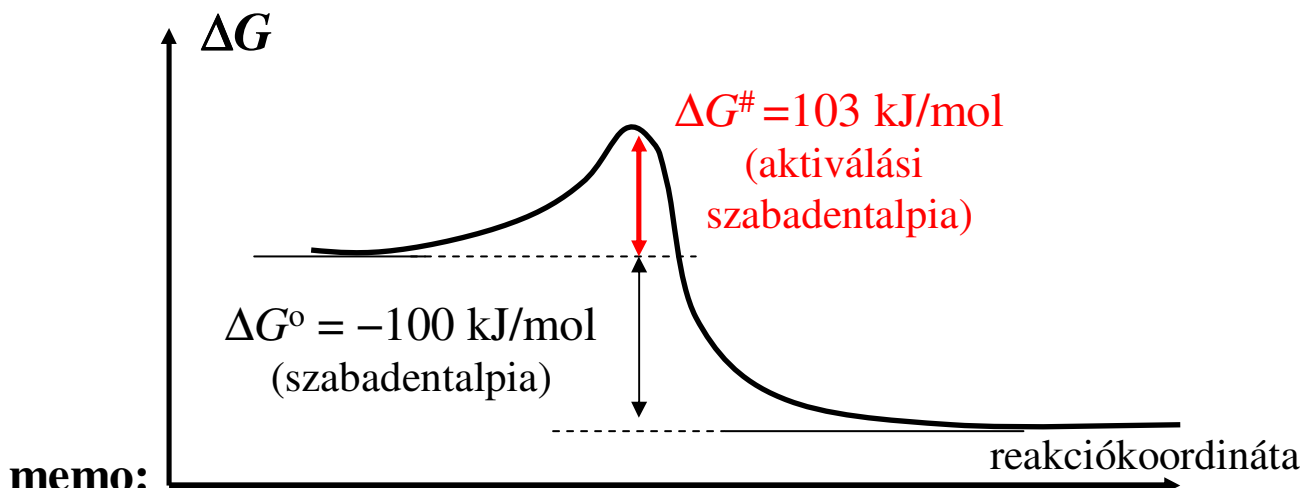
$$\Delta G = \Delta H - T\Delta S$$

$\Delta H \rightarrow$ ha a reakció során stabilabb kötések jönnek létre, akkor ΔH negatív és a folyamat exoterm.

$\Delta S \rightarrow$ ha a molekuláris rendszer rendezettség nő, akkor a rendszer entrópiája csökken.

memo: ΔG az entalpia (azaz ΔH) szabadon felhasználható része.

kérdés: milyen hőmérsékleten megy végbe eredményesen a reakció?

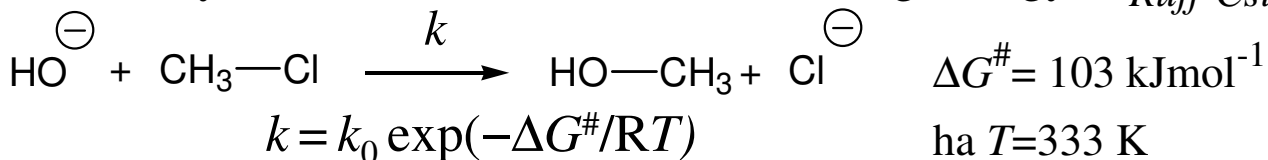

memo:

ha $\Delta G^\ddagger < 84 \text{ kJ/mol}$ akkor már szobahőmérsékleten is megy a reakció

A metilklorid + hidroxidion reakció ($\Delta G^\ddagger = 103 \text{ kJ/mol}$)

szobahőmérsékleten nem megy végbe, mert kevés az eredményes ütközések száma, de 60°C -on (333 K) már kellően magas az eredményes ütközések száma és a reakció végbemegy. *Ruff-Csiz. 59*

memo: Vegyük észre, hogy a **reakció sebességi együtthatója** az aktiválási szabadentalpiától exponenciálisan függvénye.

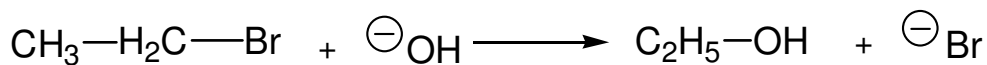
(k_0 az abszolút reakció sebességi együttható = $6.2 \times 10^{12} \text{ s}^{-1}$ [25°C -on])

Tehát egy elsőrendű reakcióra (lásd később pl. $\text{S}_\text{N}1$ reakció)

a $k = 6.2 \cdot 10^{12} \exp(-37.22) \text{ s}^{-1}$ azaz **$k = 4.2 \cdot 10^{-4} \text{ s}^{-1}$** . A reakció felezési ideje: $\tau = \ln 2/k \rightarrow \tau = 1603 \text{ s} \sim \mathbf{27 \text{ perc}}$

Tehát a reakció 27 perc alatt már félig végbement.

kérdés: ugyanaz marad-e a mechanizmus, ha a metilcsoport egyik hidrogénjét egy metilcsoportra cseréljük?

módszer: megfigyeljük a résztvevő molekulák koncentrációinak alakulását az idő függvényében.

tapasztalat: bár lassul a reakció, de mind a reagens (OH^-) mind a szubsztrát ($\text{C}_2\text{H}_5\text{Br}$) moláris koncentrációja befolyásolja a **reakciósebességet**. Azaz
 $d[\text{C}_2\text{H}_5\text{OH}]/dt = k[\text{C}_2\text{H}_5\text{Br}][\text{OH}^-]$

(másodrendű reakció sebességi egyenlete **egy másik k** sebességi együtthatóval)

válasz: igen

további megfigyelés:

$k_{\text{relatív}}$	1	0.079	0.014
	$\text{H}_3\text{C—Br}$	$\text{MeCH}_2\text{—Br}$	$\text{Me}_2\text{CH—Br}$

Általánosítás: $\text{S}_{\text{N}}2$ ← **bimolekuláris**
 ↑ **szubsztitúció**   ↓ **nukleofil**

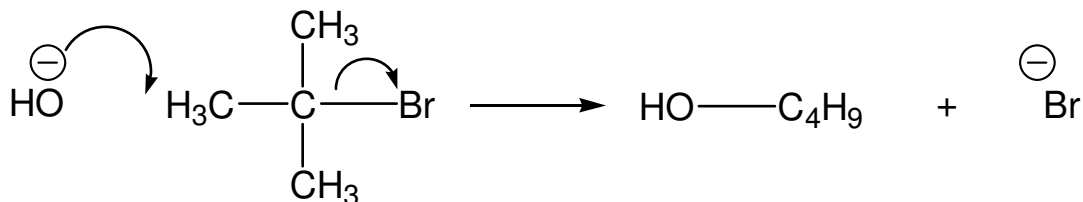
kérdés: ugyanez marad-e a mechanizmus, ha akár az összes hidrogént lecseréljük metilcsoportokra?

megfigyelés:

$k_{\text{relatív}}$	1	0.079	0.014	47.2 !
	$\text{H}_3\text{C—Br}$	$\text{MeCH}_2\text{—Br}$	$\text{Me}_2\text{CH—Br}$	$\text{Me}_3\text{C—Br}$

válasz: **nem** lehet ugyanaz a mechanizmus a $^t\text{Bu—Br}$ esetében mint a korábban leírt $\text{S}_{\text{N}}2$, noha marad a szubsztitúció és a nukleofil támadás.

kérdés: egyformán befolyásolja-e mind a reagens mind a szubsztrát koncentrációja az eredményes reakciót?

tapasztalat: míg a reaktáns ($\text{C}_4\text{H}_9\text{Br}$) moláris koncentrációja befolyásolja a reakciósebességet, az nem függ a reagens (OH^-) moláris koncentrációjától. Azaz

$$d[\text{C}_4\text{H}_9\text{OH}]/dt = k[\text{C}_4\text{H}_9\text{Br}]$$

(elsőrendű reakció sebességi egyenlete, ahol k a sebességi együttható)

memo.: legyen a molekula kiindulási koncentrációja: $[\text{C}_4\text{H}_9\text{Br}]_0$

$d[\text{X}]/dt = k[\text{A}]$ mivel $\text{A} \Rightarrow \text{X}$ ezért $d[\text{X}]/dt = -d[\text{A}]/dt$

$-d[\text{A}]/dt = k[\text{A}]$ (ez az elsőrendű reakció sebesség egyenlete)

$-d[\text{A}]/[\text{A}] = k dt$ amelynek integrálalakja

$$\int_{[\text{A}]_0}^{[\text{A}]} -d[\text{A}]/[\text{A}] = k_{[0]} \int_{[0]}^{[t]} dt$$

$\ln[\text{A}]_{[\text{A}]_0}^{[\text{A}]} = -k [t]_{[0]}^{[t]}$ amely azonos az

$\ln[\text{A}] - \ln[\text{A}_0] = -kt$ avagy az

$\ln([\text{A}]/[\text{A}_0]) = -kt$ egyenlettel,

amely exponenciális alakja :

$$[\text{A}] = [\text{A}_0] \exp(-kt)$$

Azaz az ha $\text{A}_0 = 1$ és

$0 \leq t \leq 10$ akkor:

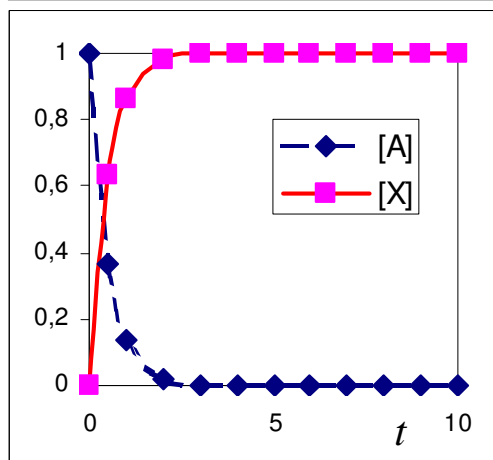
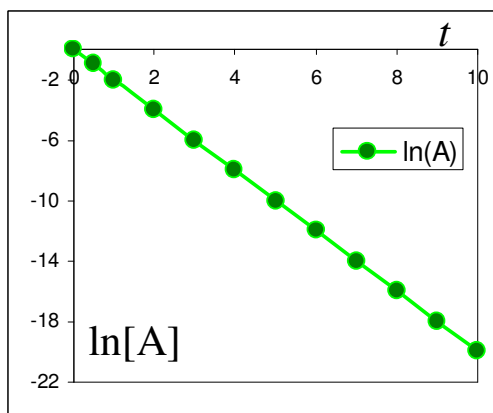
A felezési időben (τ) $[\text{A}] = [\text{A}_0]/2$ azaz

$$\ln\left\{\frac{[\text{A}_0]/2}{[\text{A}_0]}\right\} = -k\tau$$

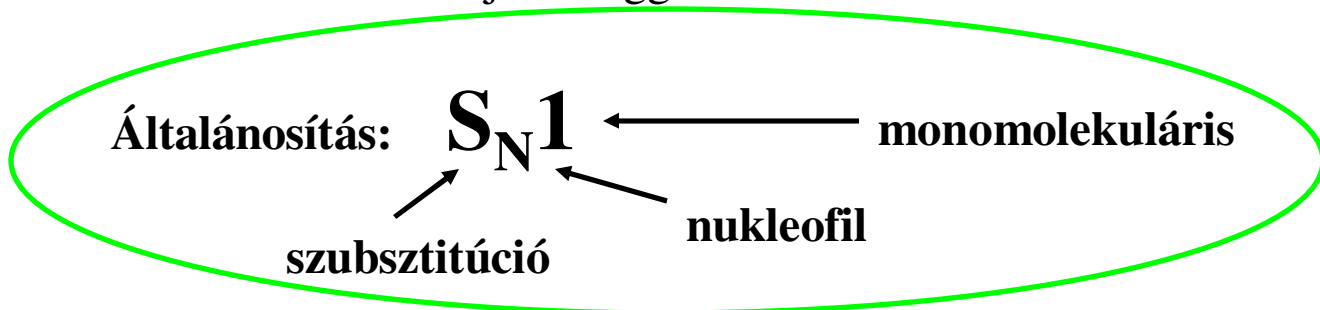
az alapegyenletünk: $\tau = \ln 2/k$.

memo: $\ln(1/2) = \ln(2^{-1}) = -\ln(2)$

tehát a felezési idő csak a sebességi együttható reciprokával arányos.

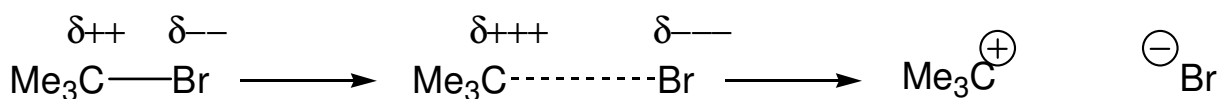

válasz: nem a reakciósebesség csak a reaktáns (C_4H_9Br) koncentrációjától függ.

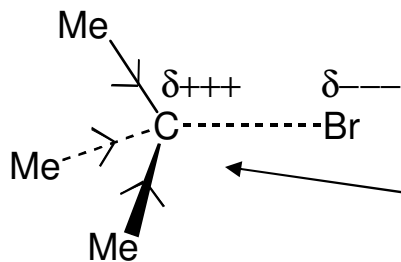

S_N1 beceneve: reakció a „csináld magad” mozgalom keretében

kérdés: hogyan képes a $tBu-Br$ heterolitikusan bomlani és hogyan stabilizálódnak a visszamaradó ionok?

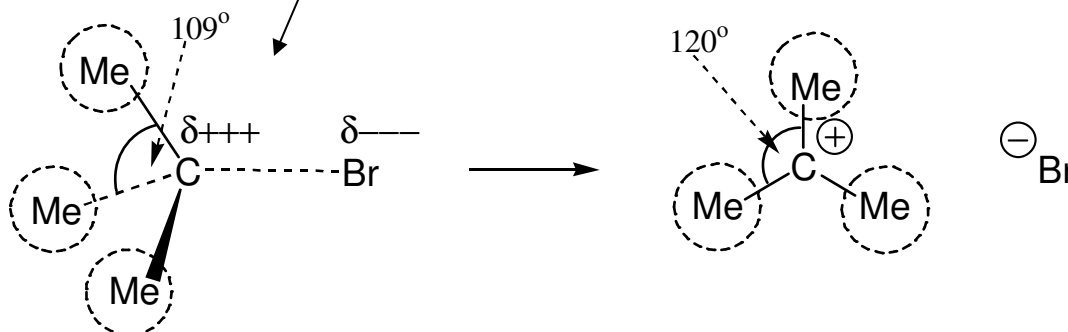

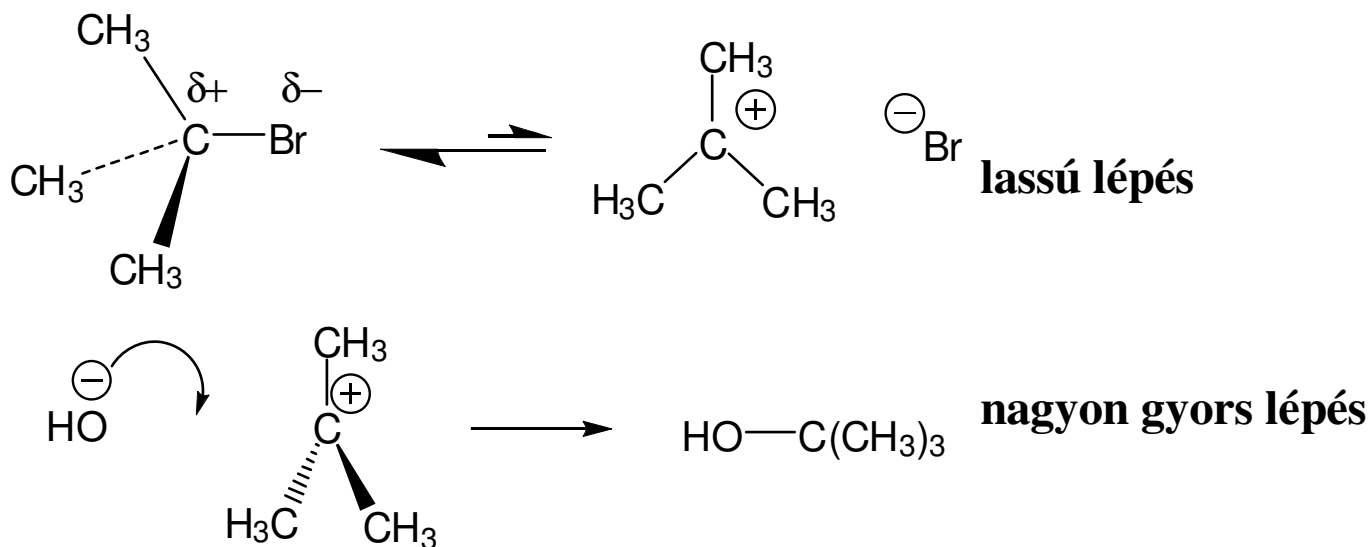
a megnövekedett kötéshossz növeli a részleges töltéseket,

a kialakuló karbokationt stabilizálja a metilcsoportok elektronküldő (+I) effektusa,

a síkalkatú karbokationban a metilcsoportok jobban elérnek mint a „tetraéderes” $tBu-Br$ -ban, ahol a nagy térigényű Br torzító hatása jelentős.

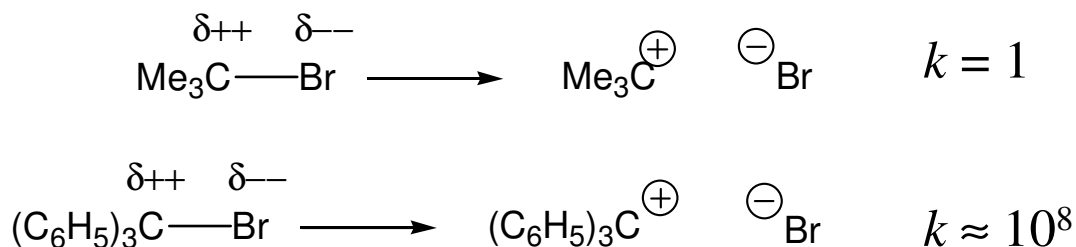

megjegyzés: a nukleofil szubsztitúcióra bemutatott két mechanizmus (S_N1 és S_N2) a két szélsőség. Tipikusan S_N1 a ${}^t\text{Bu}-\text{Br}$ és S_N2 a $\text{Me}-\text{Br}$ hidrolízise, ám számos (pl. szekunder) alkilhalogenid esetében „vegyes” mechanizmust észlelhetünk.

kérdés: hogyan hat az alkilhalogenid szerkezete az S_N reakció mechanizmusára?

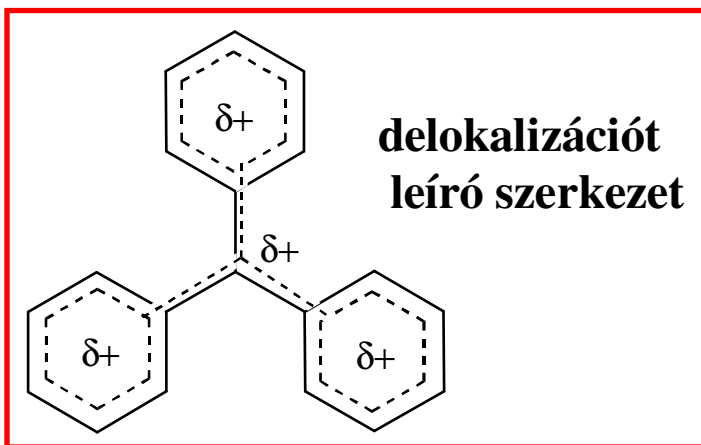
tapasztalat: bonyolultabb (esetleg elágazó) alkilcsoport esetén az S_N1 valószínűbb. Különösen ha a karbokatont valamilyen hatás stabilizálja.

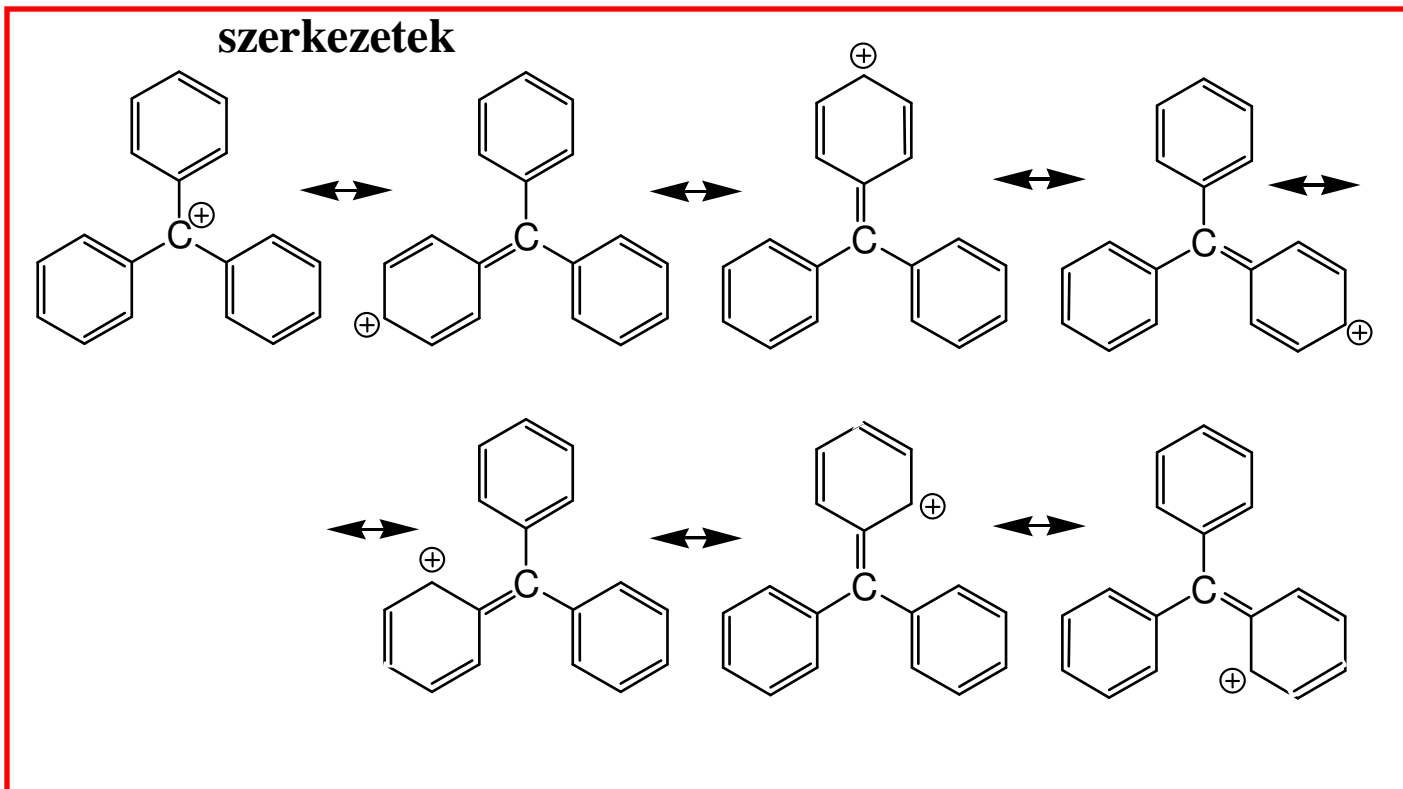
kérdés: miért **gyorsabb** a trifenilmetil-bromid mint a terc.-butil-bromid S_N1 reakciója?

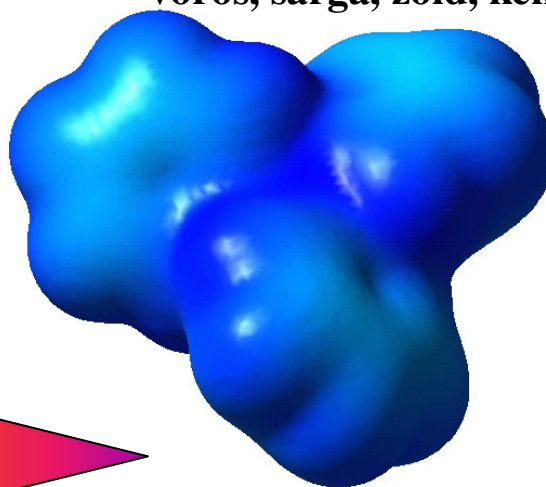
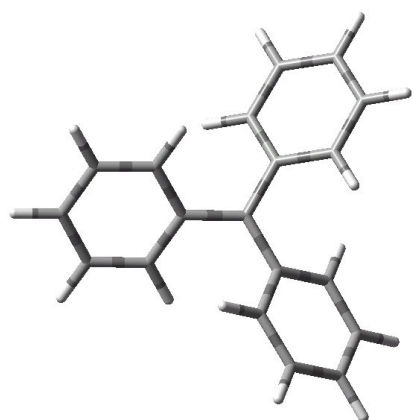
válasz: mert a 3 fenilcsoport eredményesebben stabilizálja a karbokatíont:

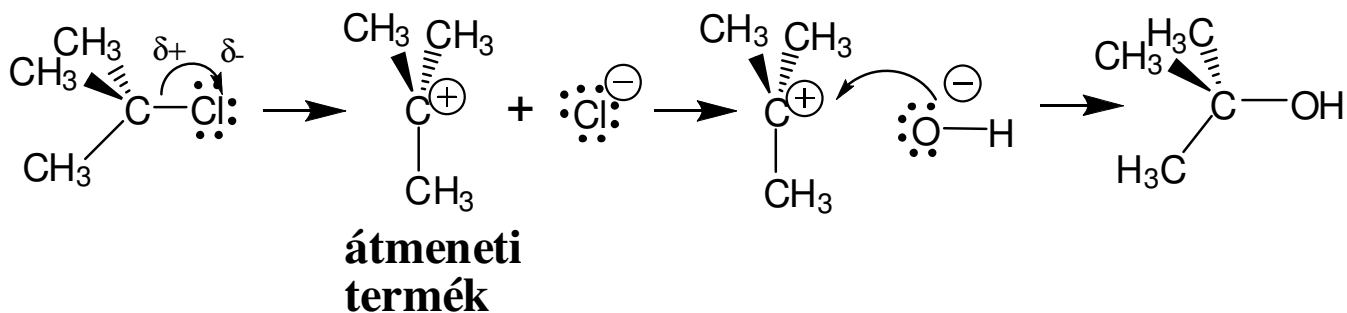
Határ-vagy kanonikus-szerkezetek

$-0.1340 < \text{EPS} < +0.1340$
vörös, sárga, zöld, kék, mélykék

memo: az S_N1 reakciómechanizmus részleteinek leírása

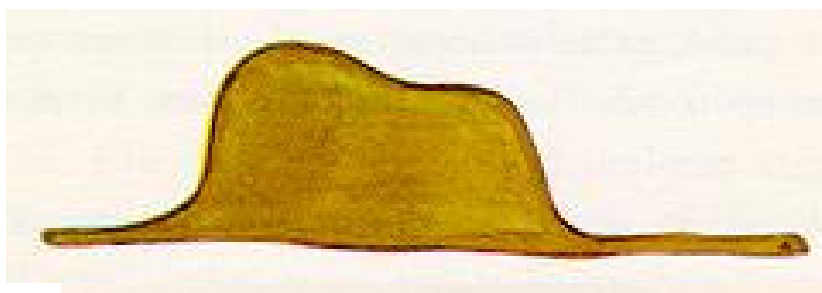
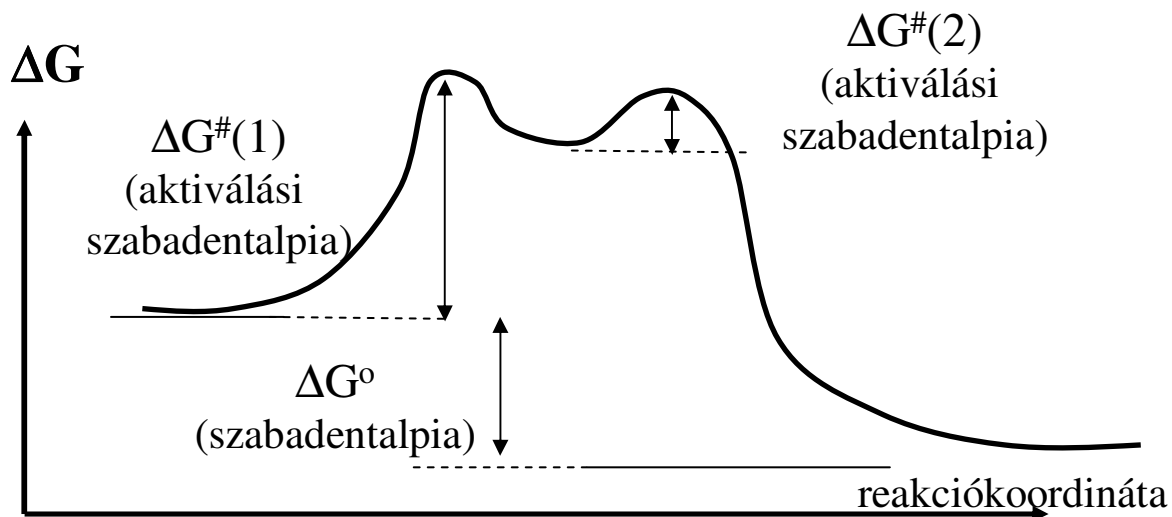
A poláris oldószer által segített klóratom eltávolodik a központi szénatomtól, a kovalens kötést heterolitikusan elhasítva.

Az átmeneti termék létrejötte, mely során a karbokation kialakul (sp^2 -es C-atom), ez a reakció lassú lépése.

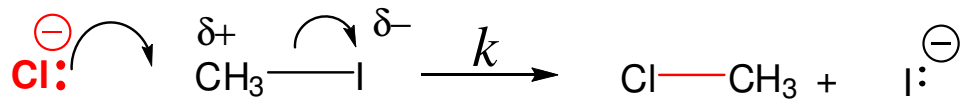
A hidroxidion egy elektronpárt „küld” a karbokation felé.

Az O-C kötés kialakult. (Ha a C-atom királis volt, akkor a termék racemát.)

Solomons 245

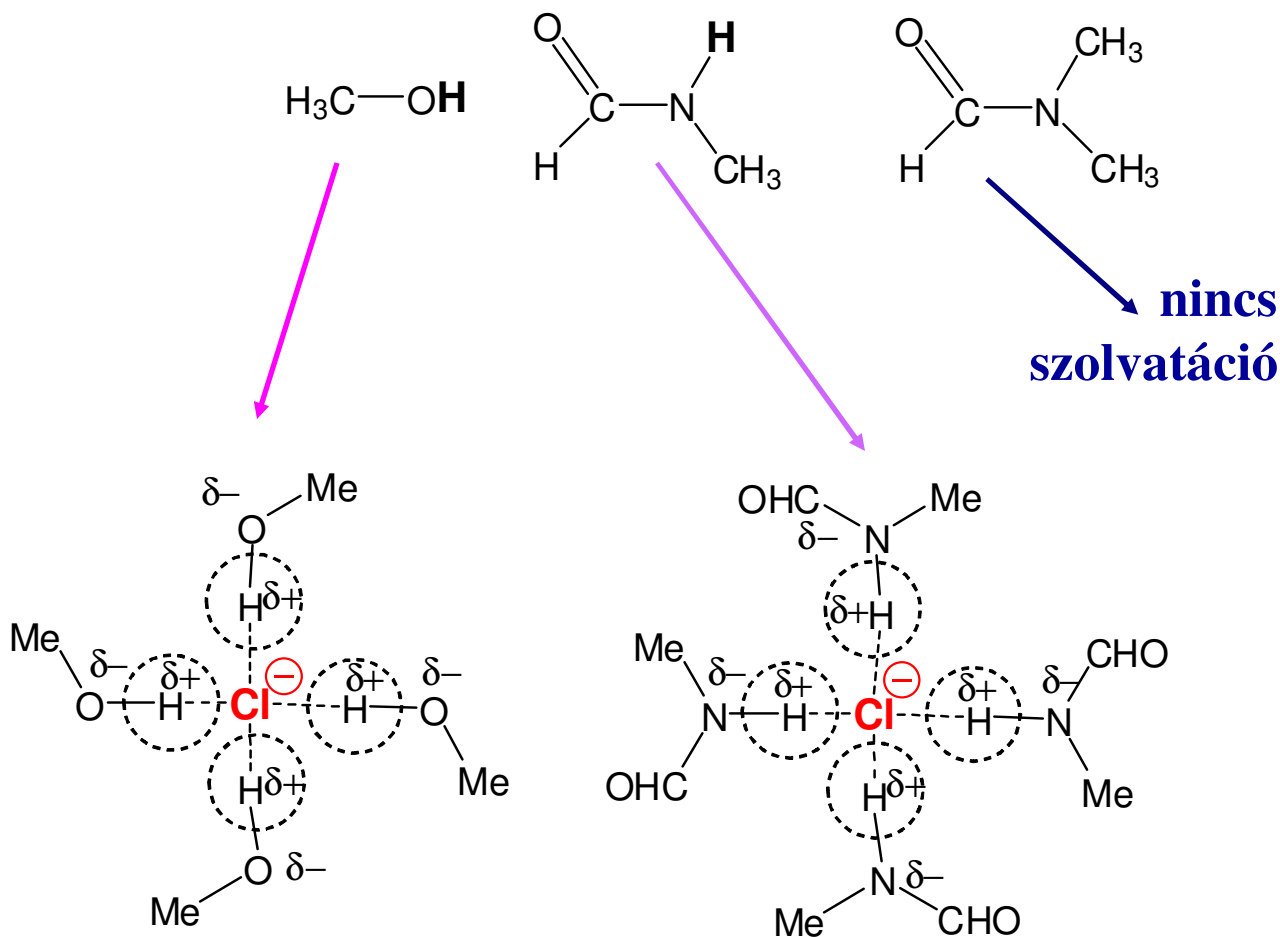
1. kérdés: hogyan hat az alkil-halogenidek S_N2 reakcióinak sebességére az *oldószer* milyensége?

megfigyelés:

a nukleofil solvatációjának csökkenése **gyorsítja** a reakciót:

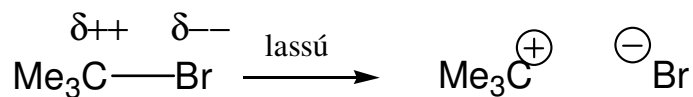
$k_{relatív}$ 1   45.3   **1.2 10⁶**

magyarázat:

a nukleofil solvatáltsága egyre csökken (MeOH>HCONHMe>HCONMe₂) a gyengülő H-hidak miatt, s ezért a nukleofil (Cl⁻) reaktivitása egyre nő. A HCONMe₂ (DMF) csak H-híd akceptor; nincs proton donor tulajdonsága.

2. kérdés: hogyan hat az alkil-halogenidek S_N1 reakcióinak sebességére az oldószer milyensége?

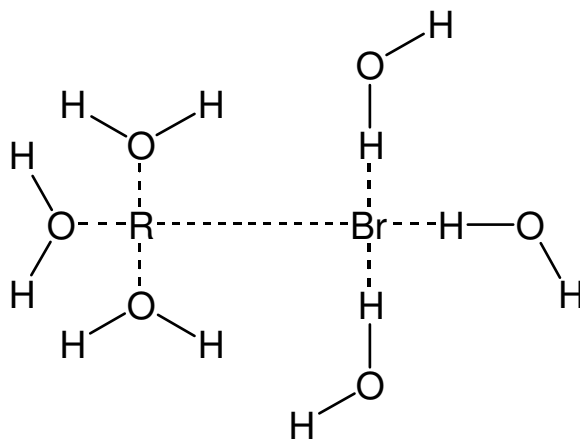
megfigyelés: az oldószer polaritásának növekedése gyorsítja a reakciót

$k_{\text{relatív}}$

1

$3 \cdot 10^4$

EtOH   EtOH/H₂O [1:1]

magyarázat:

az S_N1 reakció eredményességét meghatározó „csináld magad” elkülönülési lépést

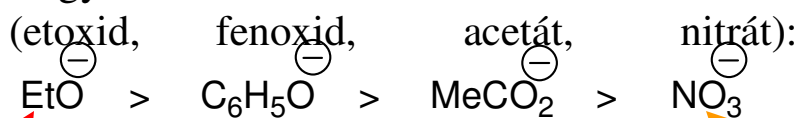
két módon is segíti a víz:

- 1) a bromidaniont a δ^+ polaritású hidrogénnel,
- 2) az alkilkationt a δ^- polaritású oxigénnel stabilizálja.

3. kérdés: hogyan hat a belépő csoport (a nukleofil) *bázicitása* az S_N reakció sebességére?

memo.: *bázicitás:* proton irányába kifejtett elektronpár-donálási képesség
nukleofilitás: szén vagy más atom irányába kifejtett elektronpár donálási képesség

tapasztalat: bázicitás és nukleofilitás gyakran **párhuzamosan** változik.
 Tekintsük az alábbi oxigén kulcsatomot tartalmazó vegyületsorozatot

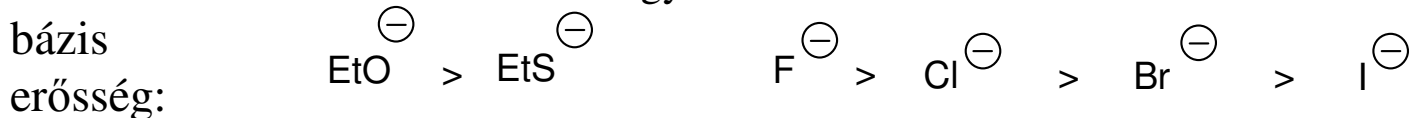
legerősebb bázis
 legerősebb nukleofil

leggyengébb bázis
 leggyengébb nukleofil

válasz: ha a vegyületsorozatban azonos atomtípus az elektronpár-donor, akkor minél jobb bázis annál jobb nukleofil is a molekula.

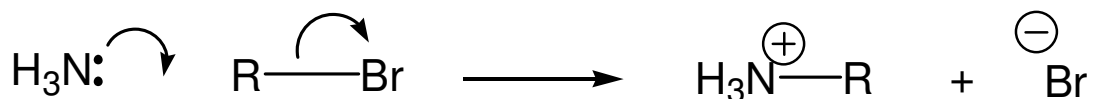
4. kérdés: hogyan hat a belépőcsoport (a nukleofil) *bázicitása* változó elektrondonor esetén az S_N reakció sebességére?

tapasztalat: a bázicitás és a nukleofilitás **nem párhuzamosan** változik.
 Tekintsük az alábbi vegyületsorozatot:

magyarázat: minél nagyobb az elektronpárt donáló atom rádiusza, annál **lazábban kötött** az elektronpár. Ezért jobban polarizálhatók, s így könnyebben alakítanak ki kötést.

memo: vannak semleges vegyületek, amelyekben van elektronpárt donáló atom, így ezek jó nukleofilok lehetnek :

memo: a nukleofil erősség az S_N2 reakció sebessége miatt fontos, ám S_N1 mechanizmus esetén annak sebességére nem hat.

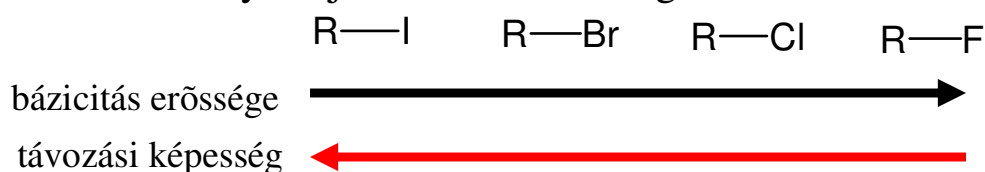
memo: a tisztán S_N2 mechanizmusú reakció ha királis szézen történik, akkor az inverzióhoz vezet.

a tisztán S_N1 mechanizmusú reakció ha királis szézen történik, akkor az racemátot eredményez.

5. kérdés: hogyan hat a **távozó csoport** az S_N reakció sebességére?

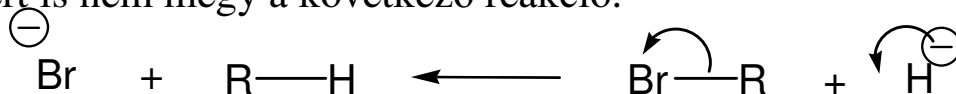

tapasztalat: mind S_N2 mind S_N1 mechanizmus esetén a távozó csoport erősen befolyásolja a reakciósebességet.

magyarázat: minél erősebb a bázis (pl. F⁻ > Cl⁻ > Br⁻ > J⁻), annál kevésbé jó távozócsoport az Y-csoport, s így annál lassabb a reakció.

memo: Ezért is nem megy a következő reakció:

C—H kötés nagyon erős. No meg azért sem megy ez a reakció, mert a hidrid anion nagyon reaktív.

memo: A távozó csoport célszerű módosítása megoldhatja ezt a problémát:

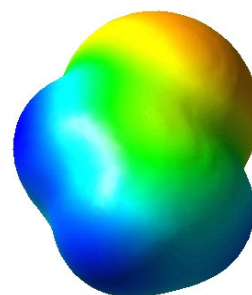
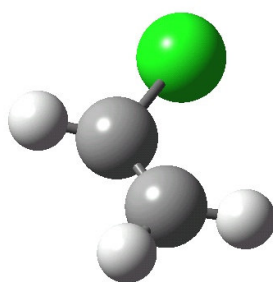
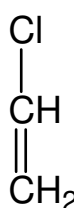
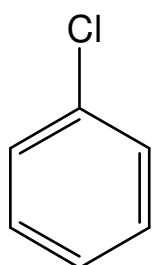

II/B. Nukleofil subsztitúció telítetlen szénatomon

kérdés: nem gátolja-e a nukleofil subsztitúciót ha azt egy telítetlen pl. sp^2 szénen kíséreljük meg?

memo.: - egy telítetlen szénatom jellegzetesen elektrondús molekularészlet,
- a C–Y (ahol Y a feltételezett távozó csoport) kötéhossz lerövidül

Pl.:

$-0,04 < \text{EPS} < +0,04$

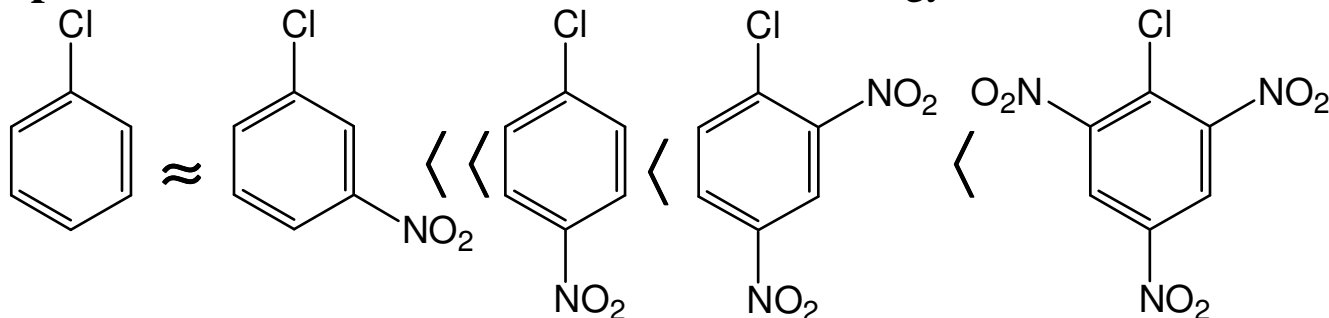
1. várt tapasztalat: a klórbenzol vagy a vinil-klorid S_N reakciója OH^- nukleofillal **csak 200°C feletti** hőmérsékleten megy végbe, míg egyszerű alkil-halogenidek esetében ugyanez a reakció már szobahőmérsékleten is lezajlik.

következtetés: tehát a szubsztrátum kulcsatomjának fokozott π -elektron-gazdagsága rossz.

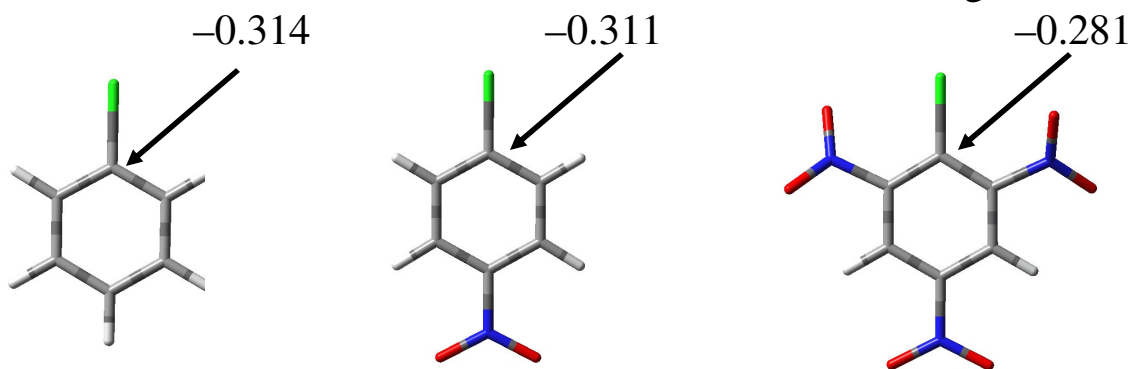
kérdés: hogyan csökkenthető egy telítetlen szén körül az elektronsűrűség?

memo: az NO_2 -csoport elektronvonzó tulajdonságú

tapasztalat: nitroklórbenzolok esetén a reaktivitás így fokozódik:

Mulliken töltések: a kiszemelt C atomon csökken az elektronsűrűség:

mind a reagens (OH^-) mind a reaktáns (Ar-Cl) moláris koncentrációja befolyásolja a reakciósebességet. Azaz

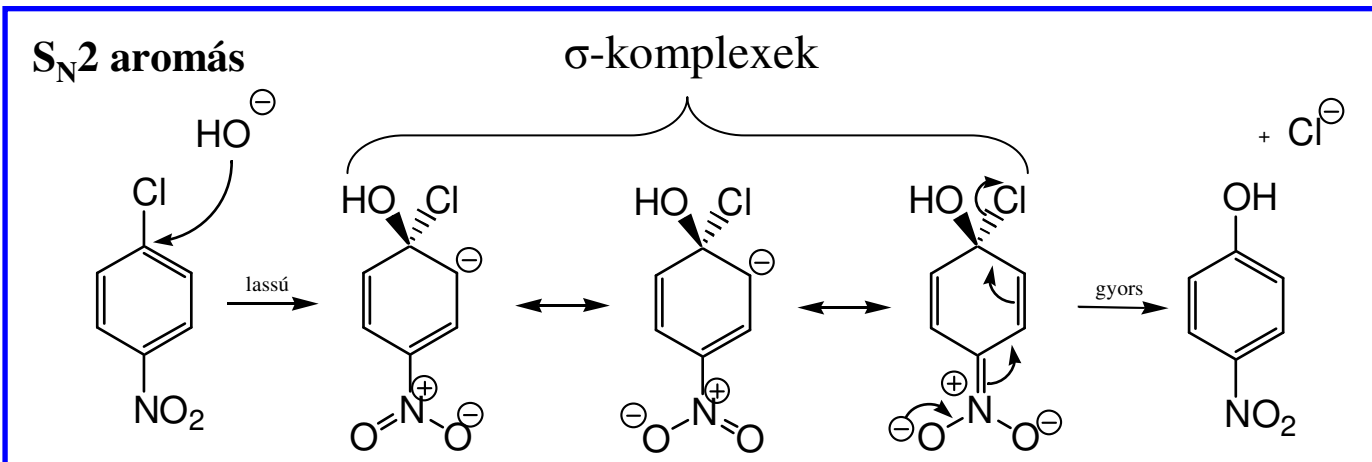
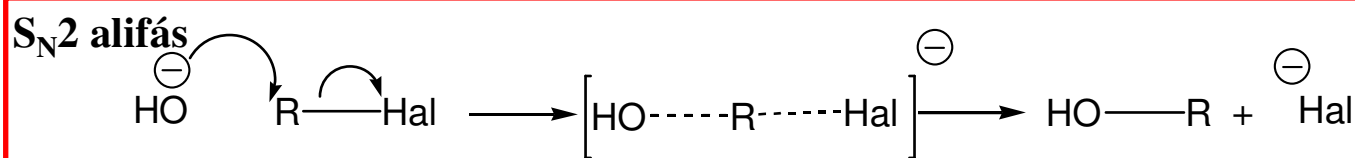
$$d[\text{Ar-OH}]/dt = k[\text{Ar-Cl}][\text{OH}^-]$$

(másodrendű reakció sebességi egyenlete ahol k a sebességi együttható)

memo.: -ellentétben az analóg alifás reakcióval, aromás S_N reakció esetén a távozó csoport milyenségének más szerepe van: (pl. R-I gyorsabban reagál mint R-F , de Ar-I lassabb mint Ar-F)

kérdés: Lehet-e ennek ismeretében az aromás esetben is csupán egyetlen lépés az $\text{S}_\text{N}2$ reakció?

memo.: Alifás esetben (R-X) az $\text{S}_\text{N}2$ reakció **egyetlen átmeneti állapot**on átvezető lépés.

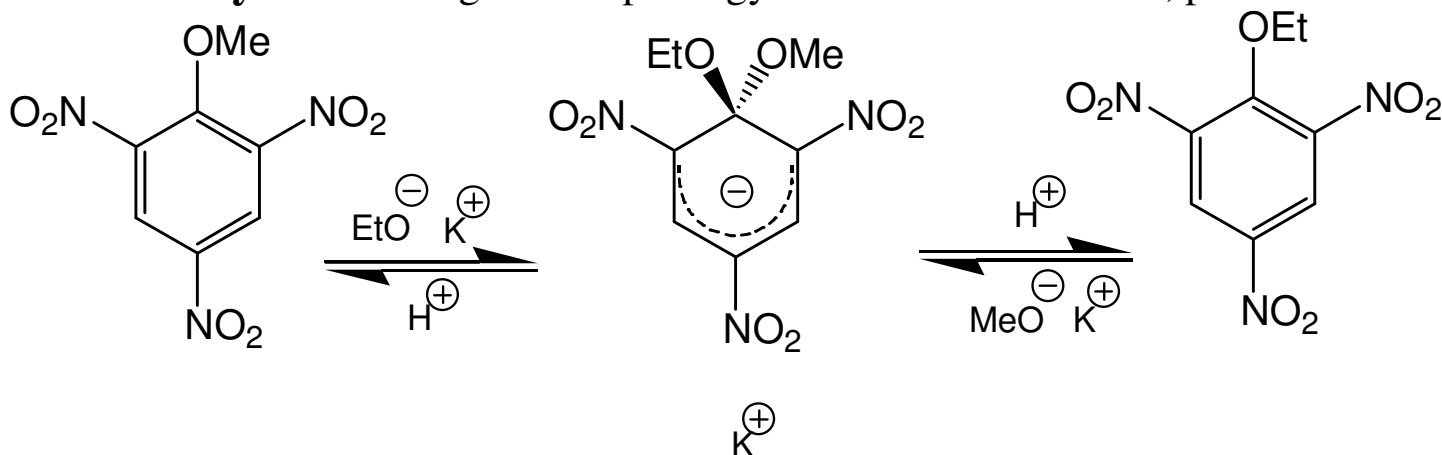

válasz: Nem egyetlen lépés az **aromás S_N2 reakció**. A negatív töltésű szigma-komplex (intermediér vagy köztitermék) kialakulása a reakció sebességmeghatározó lépése.

memo.: A nitrocsoport szerepe kettős:

1. **elszívja** a π -elektronokat a C–X szénről, növelve annak részleges pozitív jellegét, segítve a nukleofil támadását,
2. delokalizáció révén **stabilizálja** a szigma-komplex negatív töltését.

bizonyíték.: A szigma-komplex egyes esetekben izolálható, pl.:

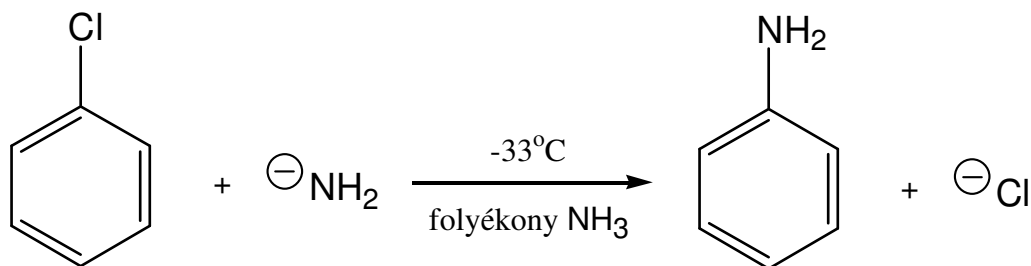

2. Nem várt tapasztalat: ha a klórbenzol S_N reakciójában a nukleofil lecseréljük (OH⁻ → NH₂⁻), akkor a reakció már –33 °C -on is végbemegy.

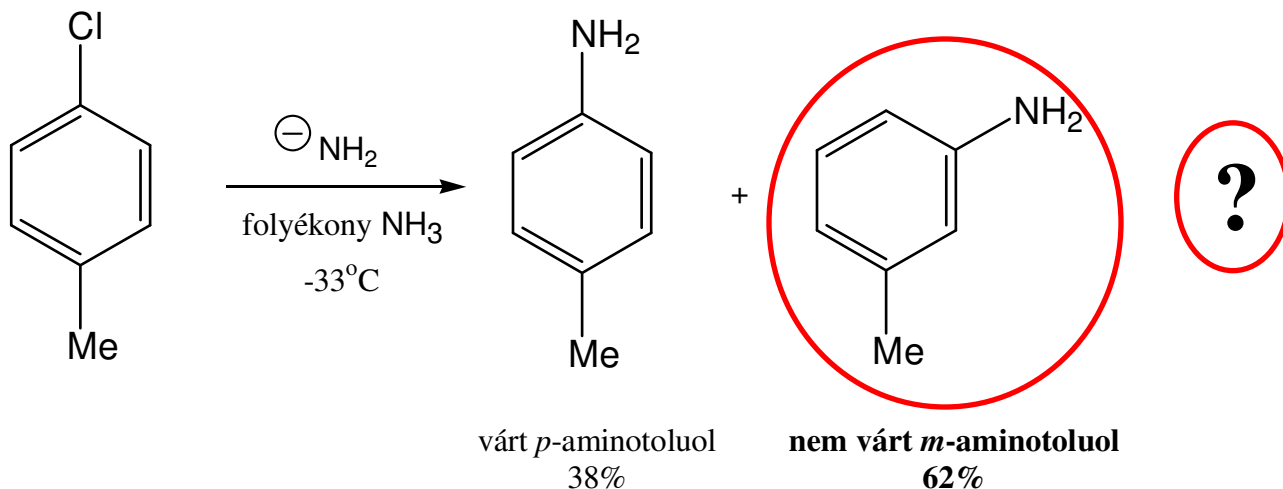
(A reakciót folyékony ammóniában kivitelezük, innen a –33 °C.)

memo.: Emlékezzünk arra hogy klórbenzol S_N reakciója OH⁻ nukleofillal csak 200°C feletti hőmérsékleten következett be.

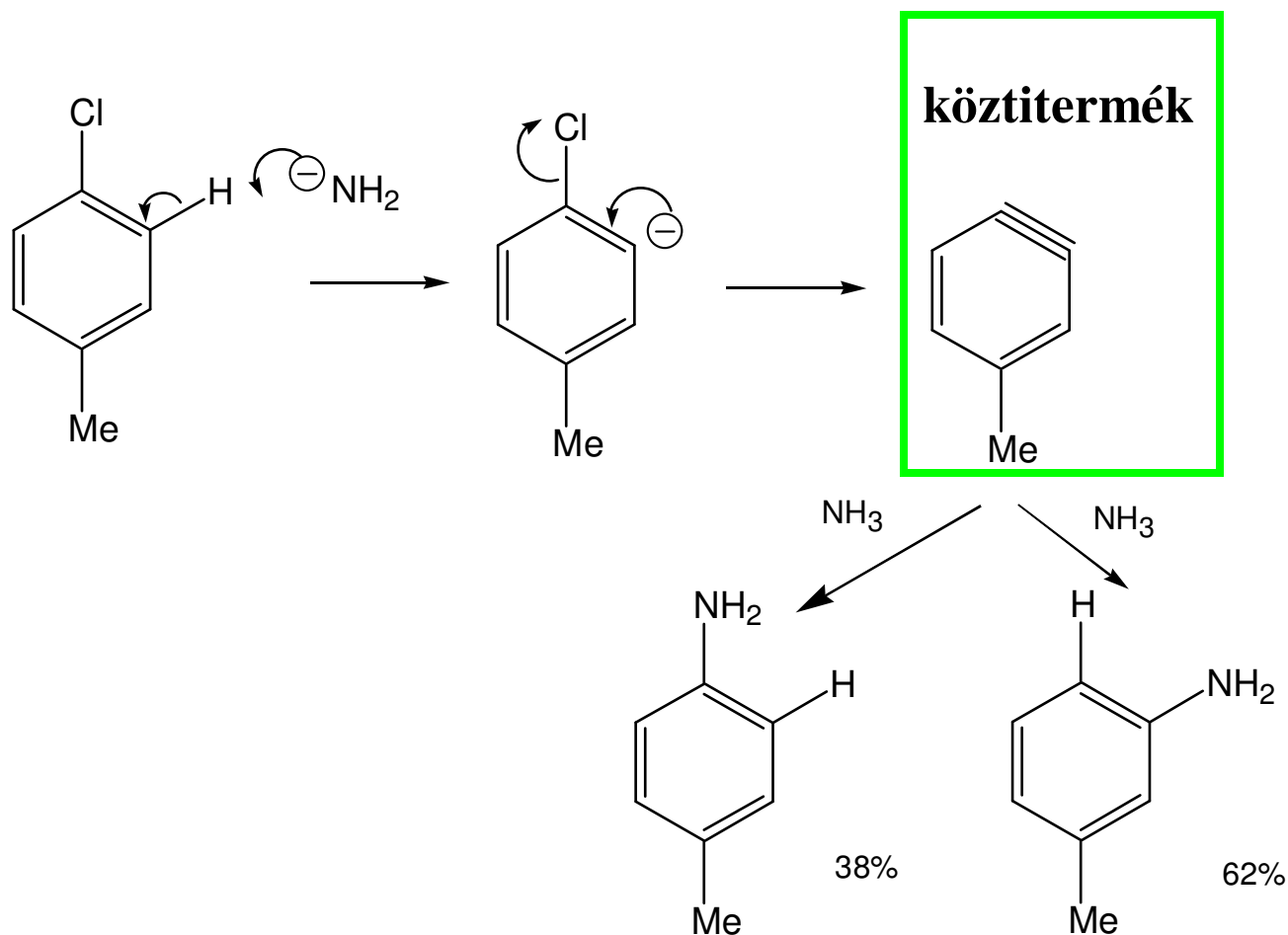
megfigyelés:

magyarázathoz vezető út:

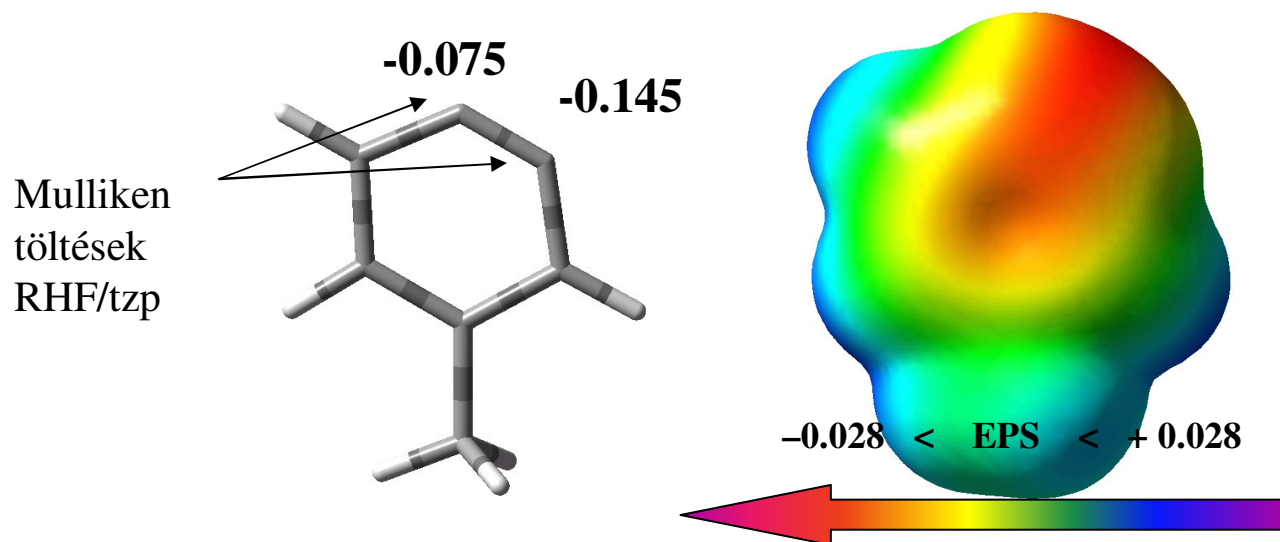

memo: az OH^- -nál nem sokkal **jobb nukleofil** az NH_2^- , ám az utóbbi sokkal **erősebb bázis** mint a hidroxid anion!

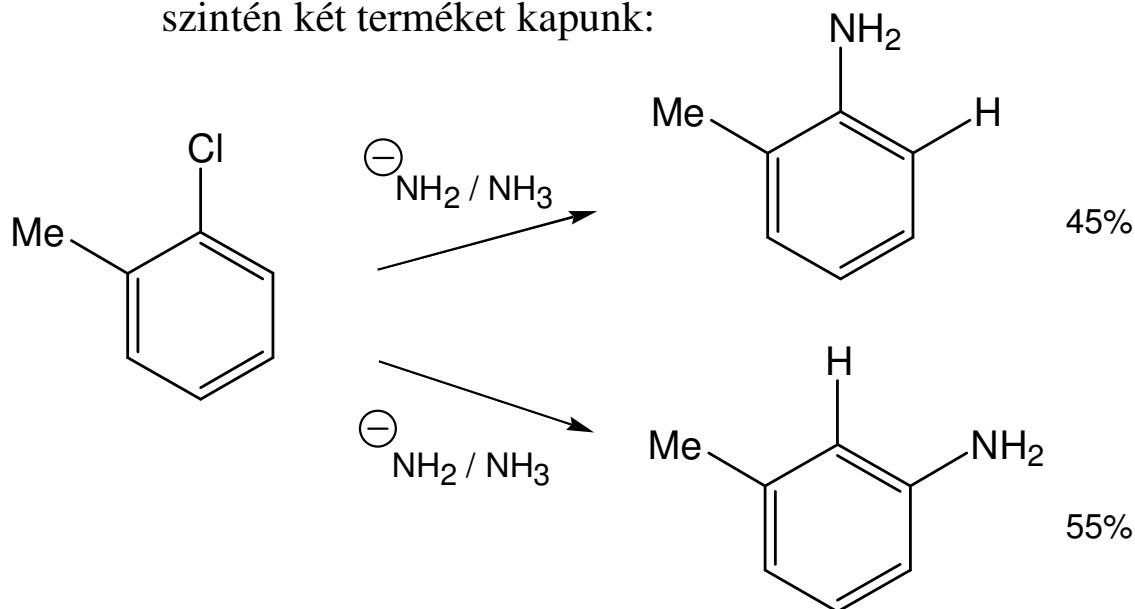

memo.: ez a szubsztitúciós reakció **valójában** egy elimináció és egy addíció elemi lépés együttese (**E + Ad**).

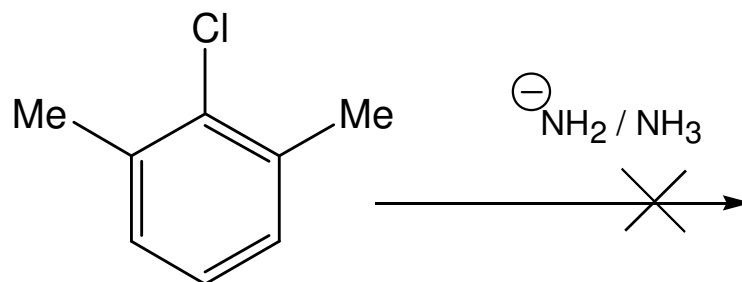
kérdés: az addíciós lépés miért eredményez kétszerannyi meta- mint para-aminotoluolt?

memo.: az orto-klórtoluol esetében is megy a reakció és szintén két terméket kapunk:

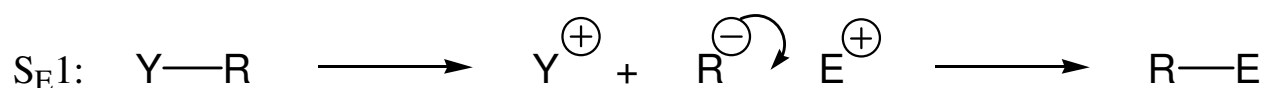
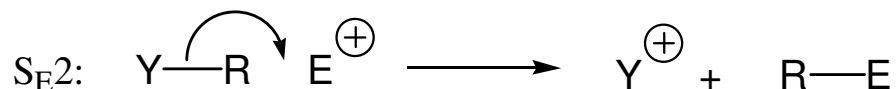
memo: ha a távozó csoporthoz viszonyítva mindkét orto helyzet már szubsztituált, azaz nincs H atom amit le tud szakítani a bázis, akkor nem megy a reakció.

II. Elektrofil szubsztitúció

II/A Elektrofil szubsztitúció telített szénatomon

kérdés: az S_N reakciók analógiájára lehet-e S_E reakciót kivitelezni?

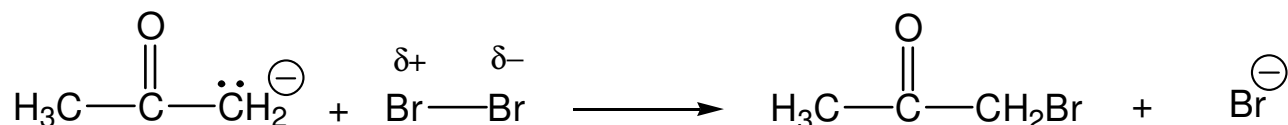
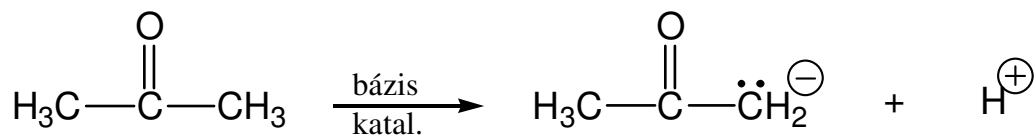
válasz: - a sikeres reakció esetén az $\text{Y}-\text{R}$ σ -kötés **heterolitikusan bomlik** a **szénen visszahagyva az elektronpárt**. Ez csak akkor kivitelezhető, ha Y elektronegativitása kisebb mint a szénéé! Ha $\text{Y}=\text{N}$, O vagy halogén (F, Cl, Br, I) ez nem teljesülhet.

- fémorganikus molekula esetén kivitelezhető ez a reakció „szén-centrumon” :

S_{E2}

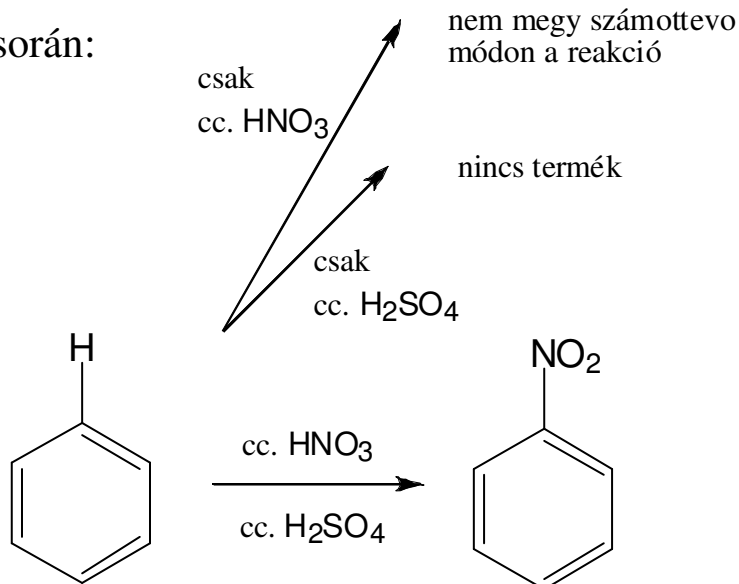
S_{E1}

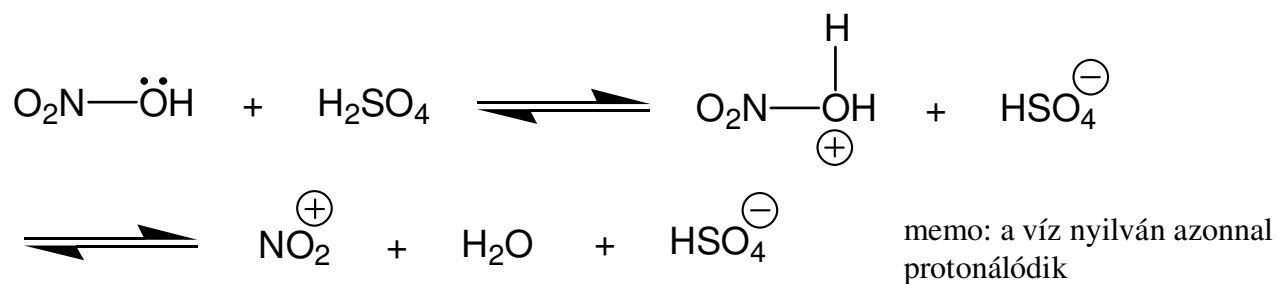
II/B Elektrophil subsztitúció telítetlen szénatomon

kérdés: megoldható-e egy S_E reakció telítetlen szénen?

tapasztalat: benzol nitrálása során:

magyarázat: a kénsav a salétromsav elektrofil jellegét fokozza:

bruttó reakcióegyenlet:

megjegyzés: a nitrónium kation (NO_2^+) kiváló elektrofil amely pl. $\text{NO}_2^+ \cdot \text{BF}_4^-$ só formájában is felhasználható.

kérdés: mi lehet az S_E reakció mechanizmusa?

módszer: megfigyeljük a résztvevő molekulák **koncentrációinak** alakulását az **idő függvényében**.

tapasztalat: **mind** a reagens (NO_2^+), **mind** a szubsztrát (Ar-H) moláris koncentrációja befolyásolja a reakciósebességet.

Azaz a reakciósebesség (a termék koncentrációjának időbeli változása):

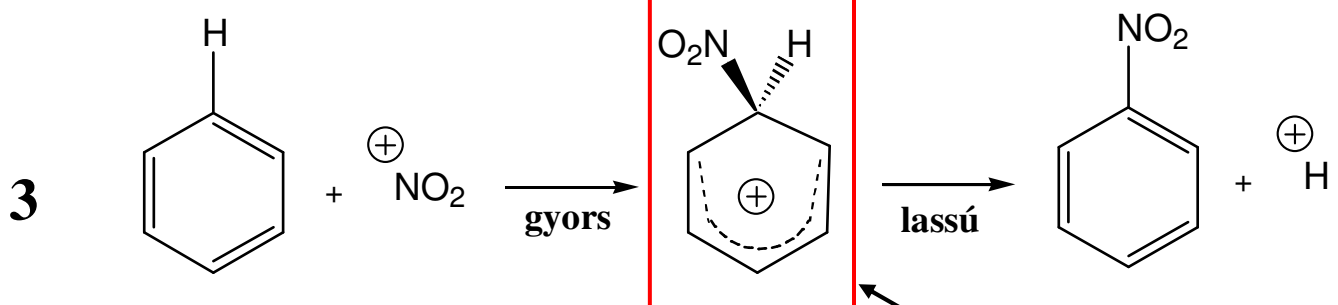
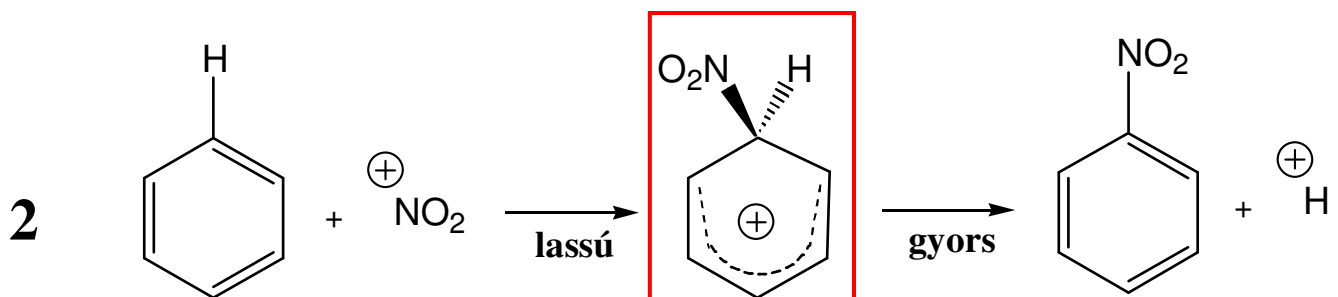
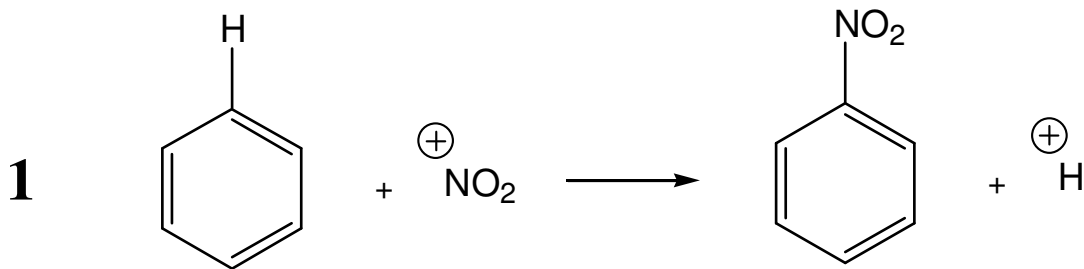
$$d[\text{Ar-NO}_2]/dt = k[\text{NO}_2^+][\text{Ar-H}].$$

(másodrendű reakció sebességi egyenlet, ahol k a sebességi együttható)

memo: a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy használjunk $\text{NO}_2^+\text{BF}_4^-$ -et NO_2^+ forrásként

válasz: bimolekulás azaz S_E2 .

kérdés: melyik az alábbi lehetőségek közül (**1**, **2** vagy **3**) a legvalószínűbb?

σ -komplex

memo: a lassú a sebesség meghatározó lépés.

módszer:

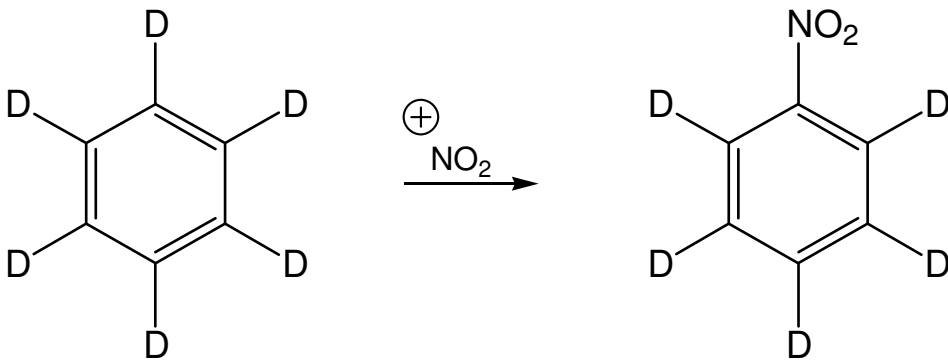
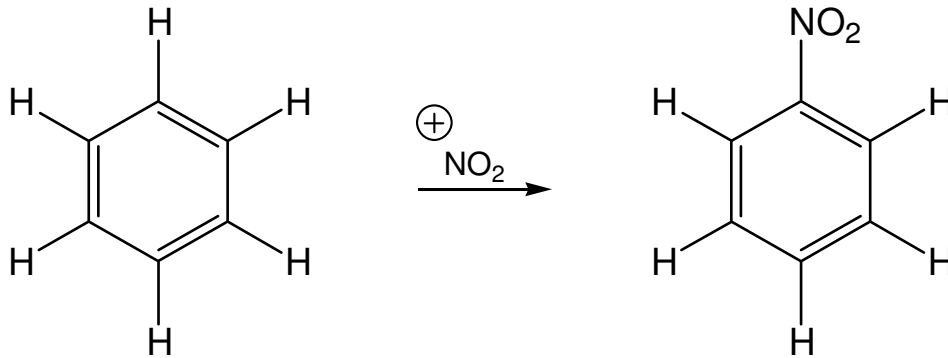
kinetikus izotóp effektus

kémiai alap:

azonos molekuláris környezetben a **C–D kötés erősebb** mint a C–H kötés, ezért az előbbi **nehezebben hasad** .

tapasztalat:

mind benzol mind perdeuterobenzol esetében **ugyanolyan gyors** a reakció.

következtetés:

tehát **nem a C–H kötés elhasadása** a sebesség-meghatározó lépés, ezért a mind a **3**-as mind az **1**-es reakció utakat ki lehet zárni. (Mivel mindkét kizárt esetben a sebesség meghatározó lépés tartalmazza a C–H kötés hasadását.)

válasz:

a **2**-es mechanizmus a valószínűsíthető út amely során a az elektrofil támadása és a **szigma-komplex kialakulása** a sebességmeghatározó lépés.

memo.:

mindez nem bizonyítja hogy **maximum két lépésben** játszódik le a reakció.

memo: vegyük észre, hogy a σ -komplex kialakulása

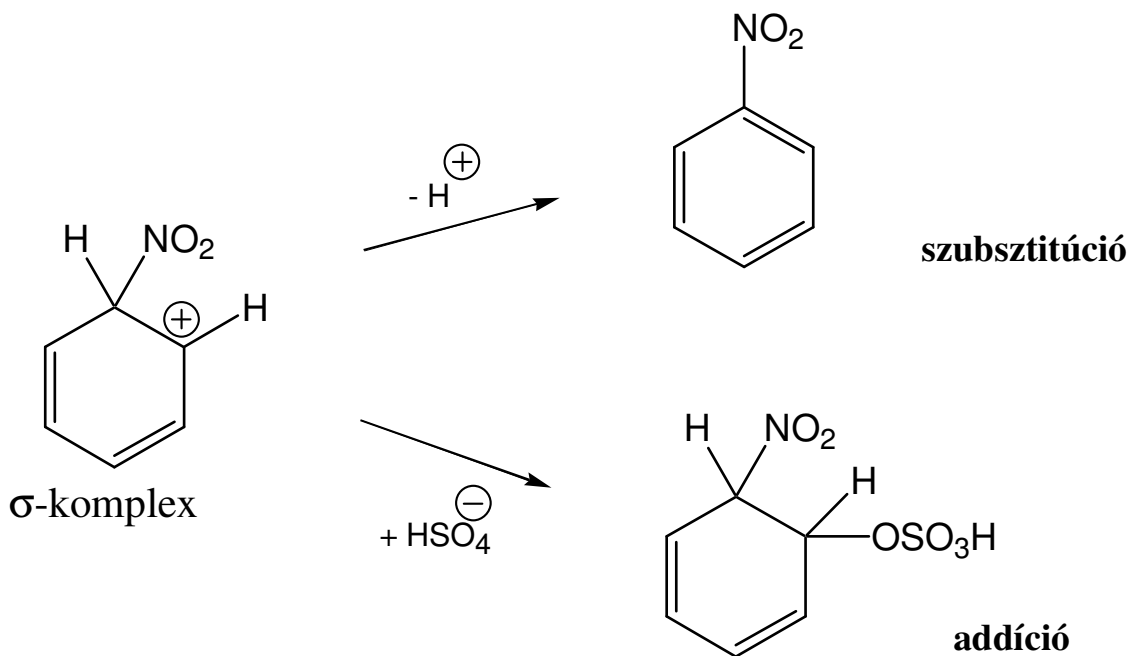
megbontotta a π -szextettet!

Az arénium kation továbbalakulása elvileg lehetne egy addíciós lépés:

- nem a proton távozik (ahogy azt már bemutattuk),
- hanem a hidrogénsulfát anion lép be a pozitívan töltött szénre.

Hogy ez nem így van (**nincs addíció**) azt lásd később.

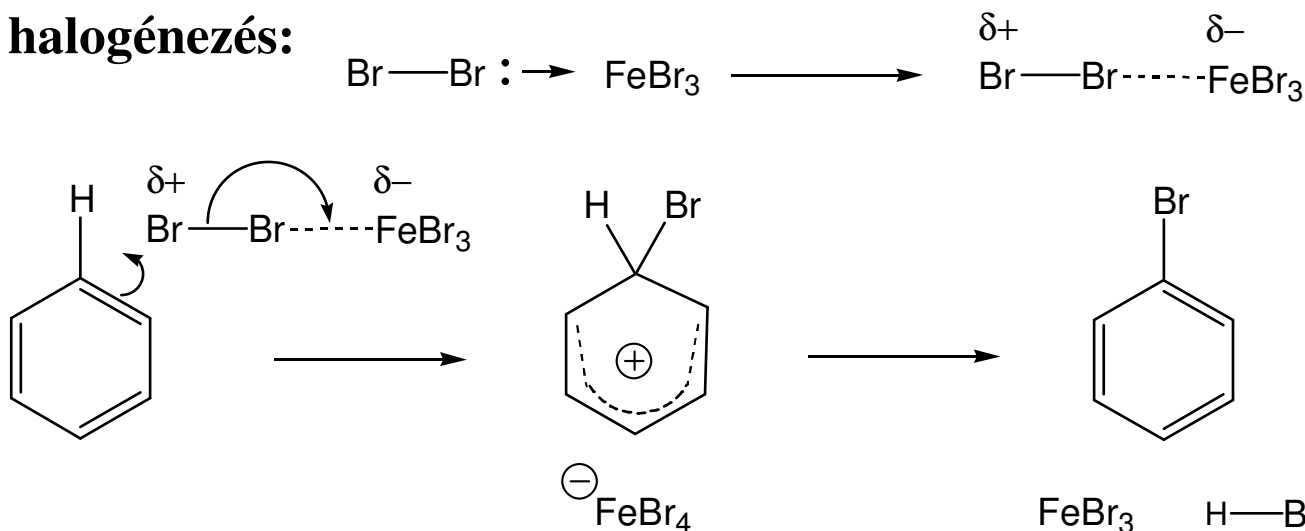
memo: akkor van HSO_4^- a reakcióterben ha a nitrálást nitrálásavval végezzük.

kérdés: hasonló S_E2 reakció mechanizmussal lehet-e más szubsztituenst is bevinni az aromás gyűrűre?

válasz: igen, pl. halogénezés

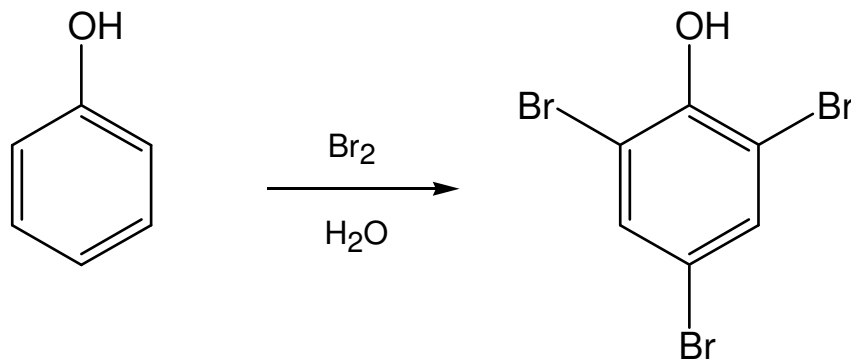
A halogénezés:

memo: a megfelelő Lewis-savval (FeBr_3) polarizált brómmolekula pozitív fele ugyanazt a szerepet tölti be mint a nitrónium kation a nitrálás során. (Más Lewis-sav is alkalmazható pl. AlCl_3 .)

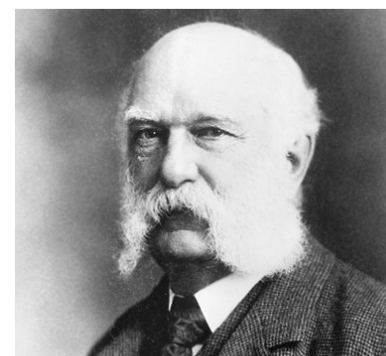
memo: 1) A benzol esetében a Br₂ önmagában (Lewis-sav nélkül) nem elég elektrofil, de fenol esetében már igen:

2) F₂ (Lewis-sav jelenlétében) túlságosan hevesen, I₂ nem megy a reakció.

kérdés: lehet-e S_E2 reakcióval **alkil** csoportot bevinni?

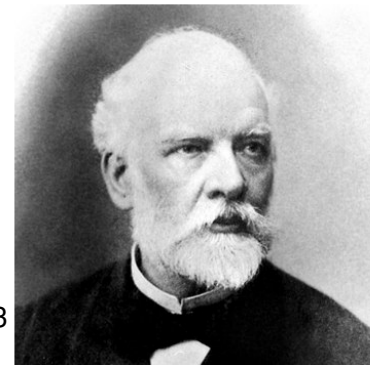
válasz: igen: (**Friedel-Crafts-alkilezési reakció**)
a már önmagában is polarizált alkilhalogenid Lewis-sav hatására elegendően erős elektrofil az S_E2 reakcióhoz.

Courtesy Edgar Fahs Smith Collection, Van Pelt Library, University of Pennsylvania

Charles Friedel

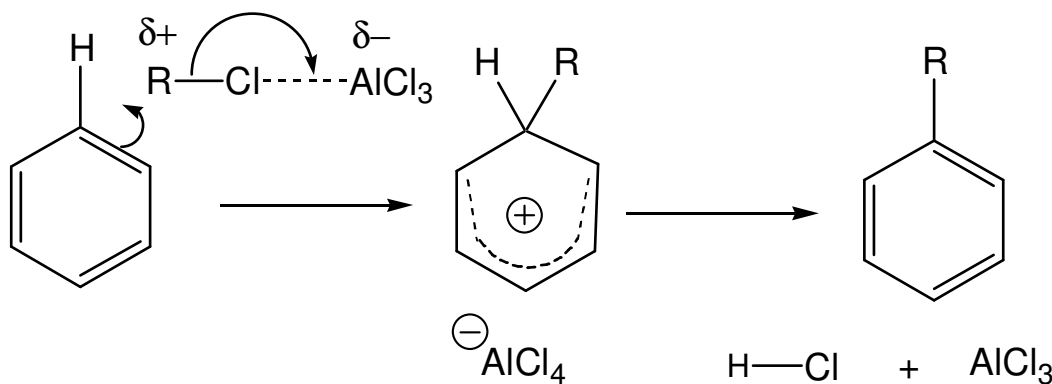
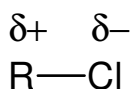
1832-1899

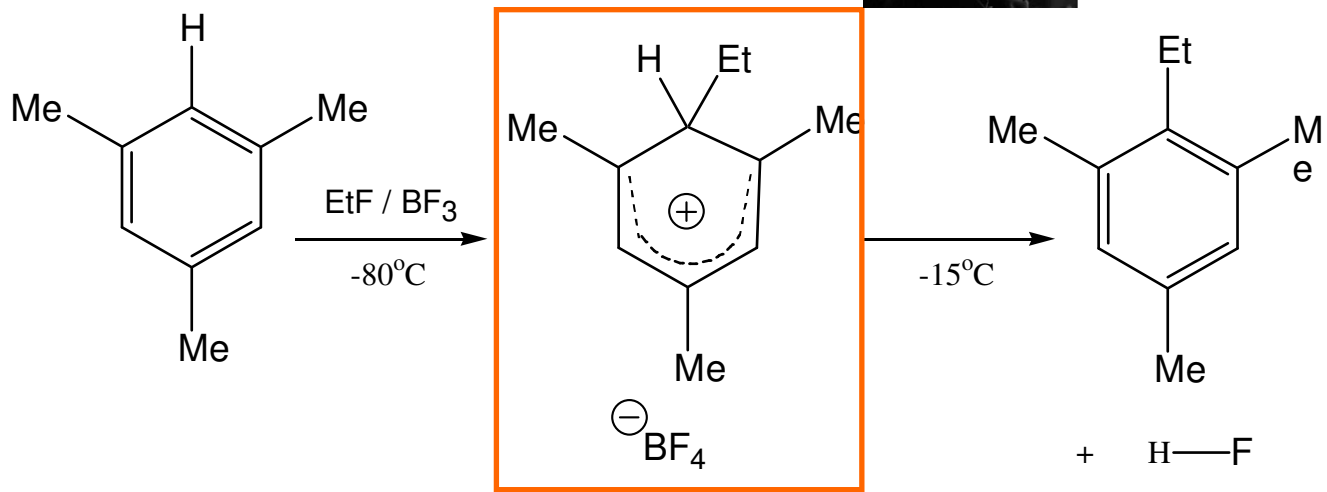
Courtesy Edgar Fahs Smith Collection, Van Pelt Library, University of Pennsylvania

James Mason Crafts

1839-1917

Memo: ilyen Friedel–Crafts-alkilezés során állították elő izolálható σ -komplexet (Oláh és Kuhn, 1958).

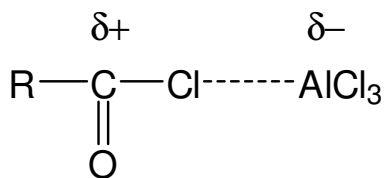
narancssárga
stabil σ -komplex

kérdés: lehet-e $\text{S}_{\text{E}2}$ reakcióval **acil** csoportot bevinni?

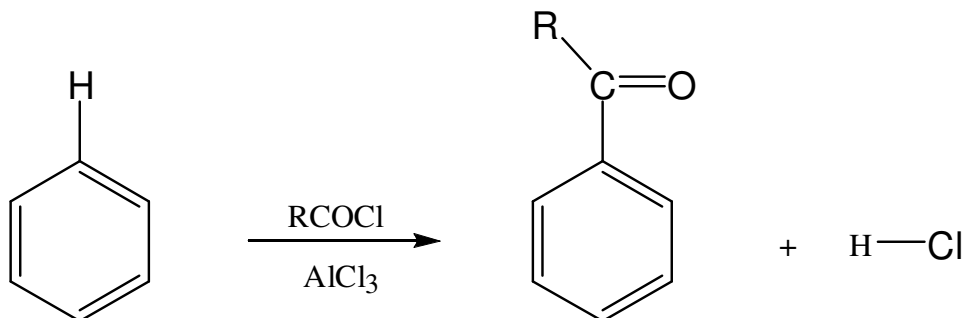
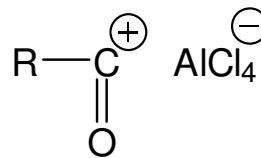
válasz: igen: **(Friedel–Crafts-acilezési reakció)**

a már önmagában is polarizált acil-halogenid karbonilcsoportjának szénatomja Lewis-sav hatására tovább polarizálódik és így elegendően erős elektrofil lesz egy $\text{S}_{\text{E}2}$ reakcióhoz.

polarizált komplex

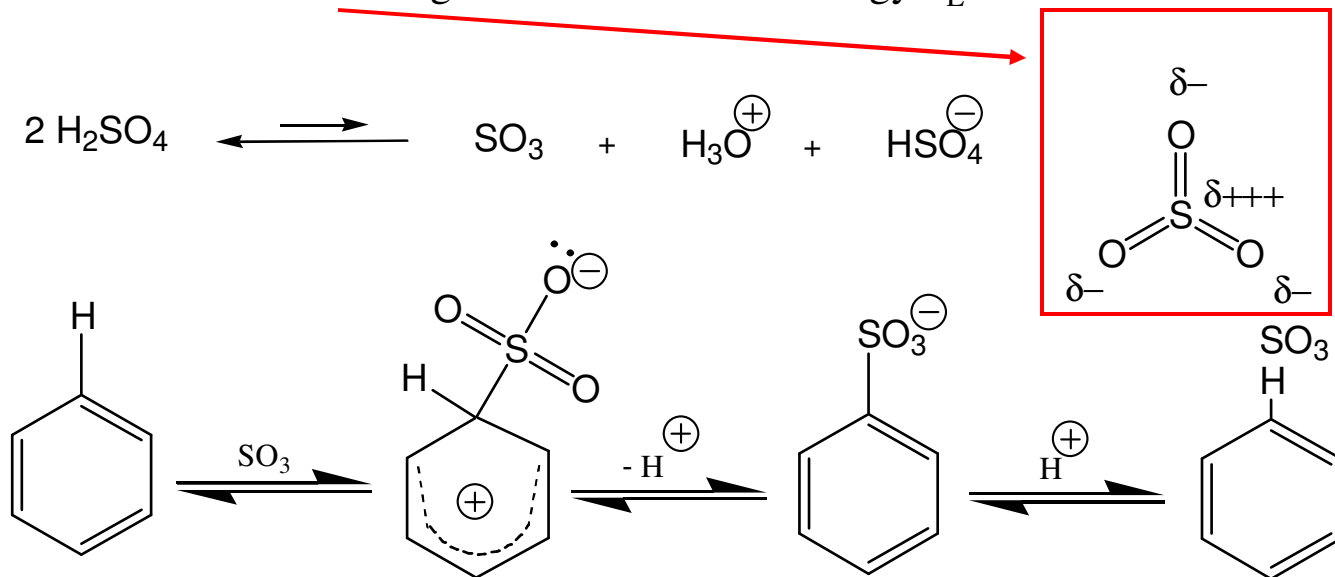
ionpár

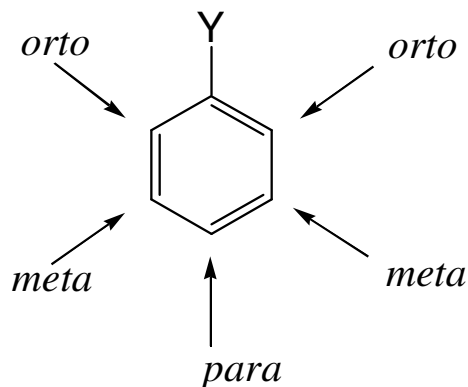
kérdés: lehet-e S_E2 reakcióval **szulfonálni**?

válasz: igen:

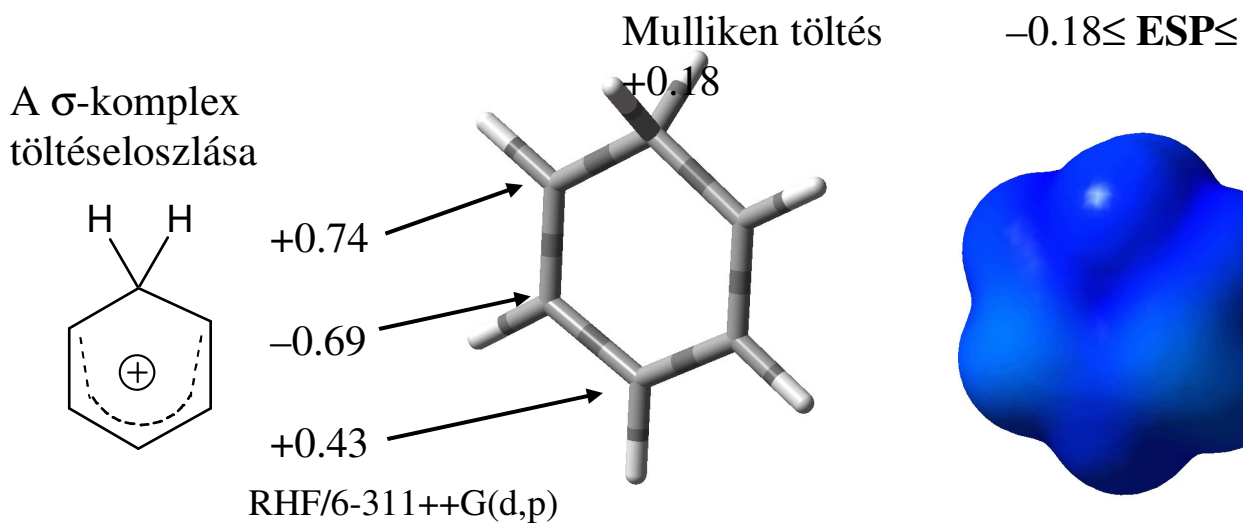
a kéntrioxid elegendően **erős elektrofil** egy S_E2 reakcióhoz.

kérdés: **hová** megy egy szubsztituens ha már van egy (vagy több) az aromás gyűrűn?

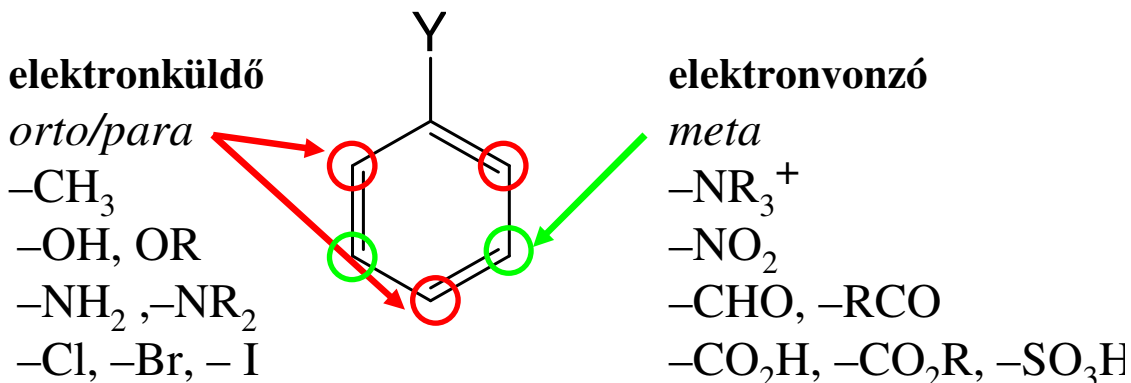

Válasz: az Y szubsztituenstől függ:

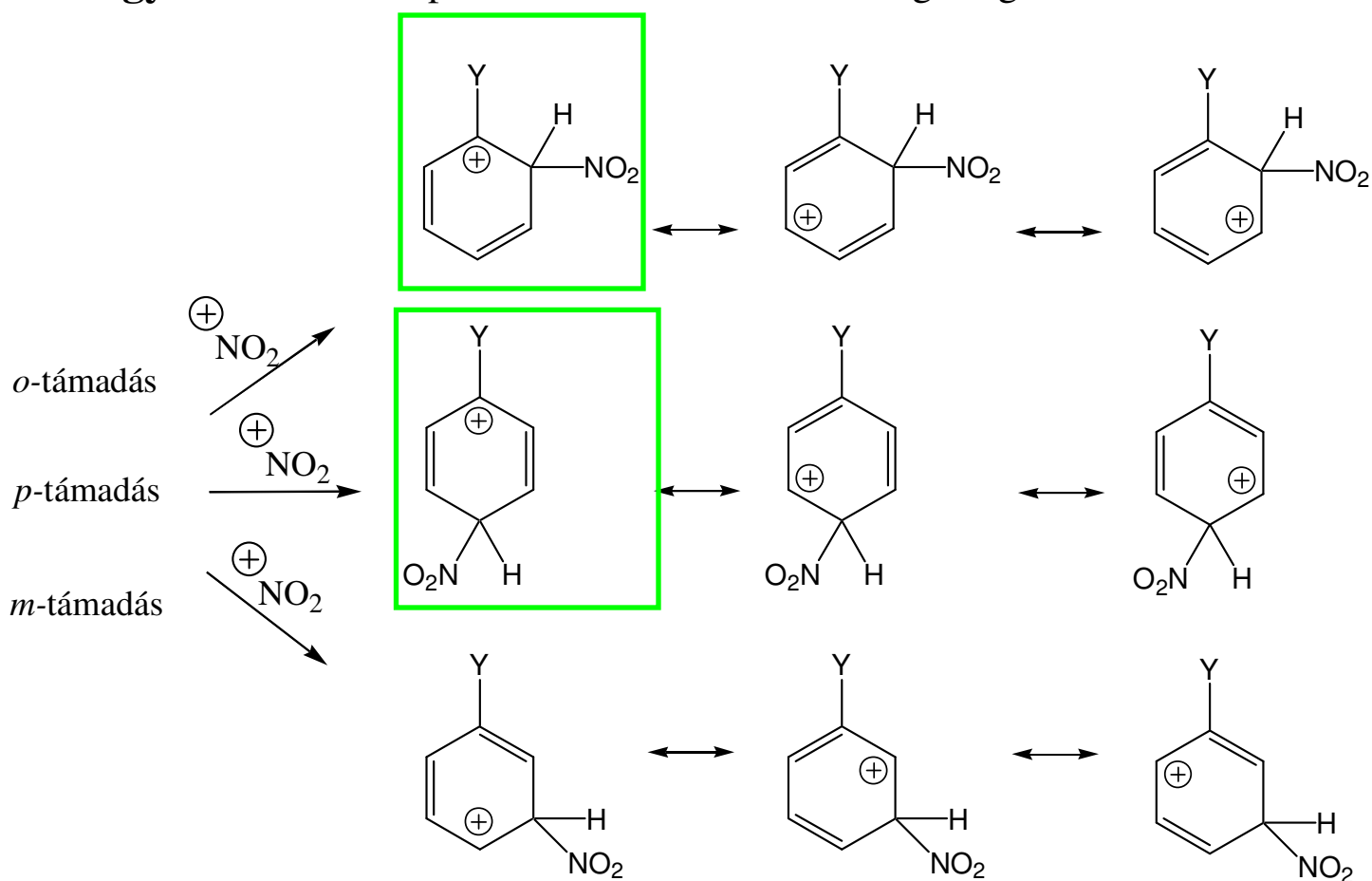

tapasztalat:

-Y irányításának helye

magyarázat: σ -komplex határszerkezeteit kell megvizsgálni

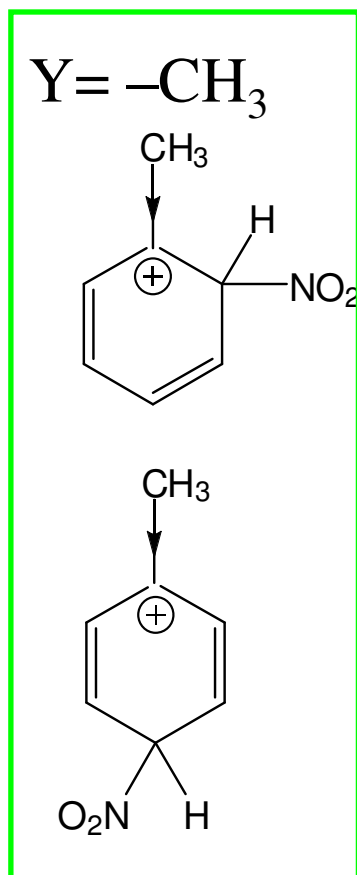
megoldás:

mely határszerkezet esetében képes az elektronküldő szubsztituens stabilizálni a σ -komplexet? A két kiemelt határszerkezet esetében erre lehetőség nyílik.

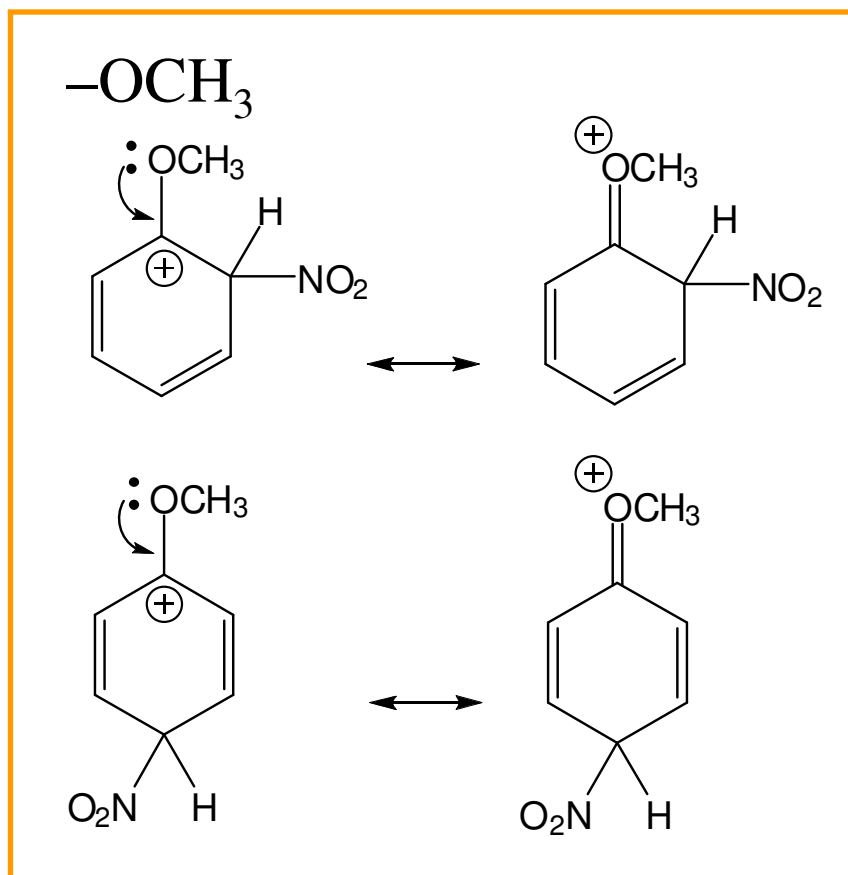
memo: Az irányítás általában nem kizárólagos, csak a szelektivitást fokozza.

kérdés: hogyan képes pl. a metil ($-Y = -CH_3$) vagy a metoxi ($-Y = -OCH_3$) szubsztituens a két kiemelt határszerkezeten keresztül stabilizálni a σ -komplexet, s így aktiválni valamint *orto*-, illetve *para*- helyzetbe irányítani az új szubsztituenst?

válasz: - az Y elektronküldő hatása révén,
- további **delokalizációs** lehetőség biztosításával:

itt csak elektronküldő hatás

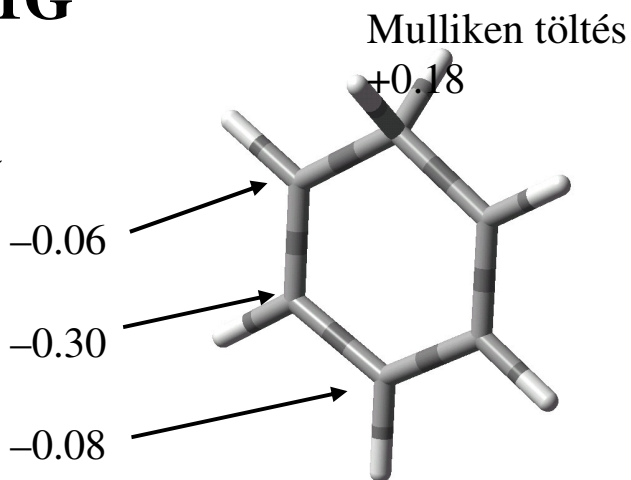
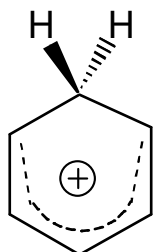
itt elektronküldő és delokalizációs hatások együtteset

magyarázat:

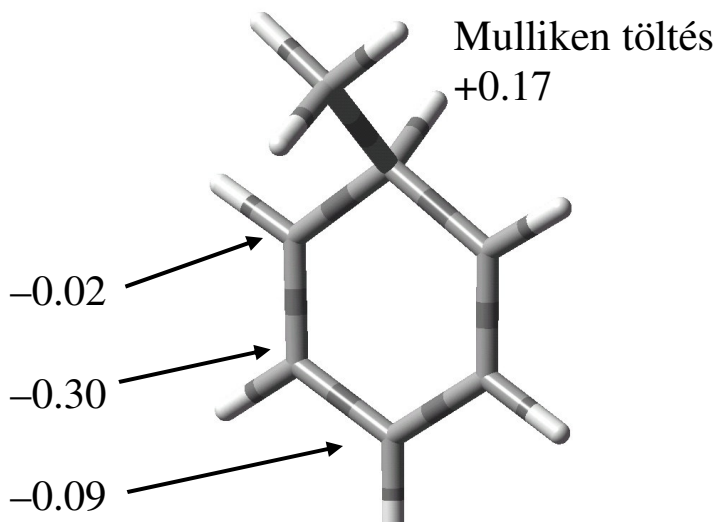
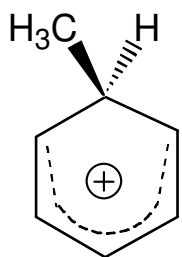
Az S_E2 aromás reakció **sebességmeghatározó lépése** a **σ -komplex kialakulása**, mely folyamatot gyorsítják és szelektívebbé teszik a „stabilizált” σ -komplexek.

RHF/3-21G

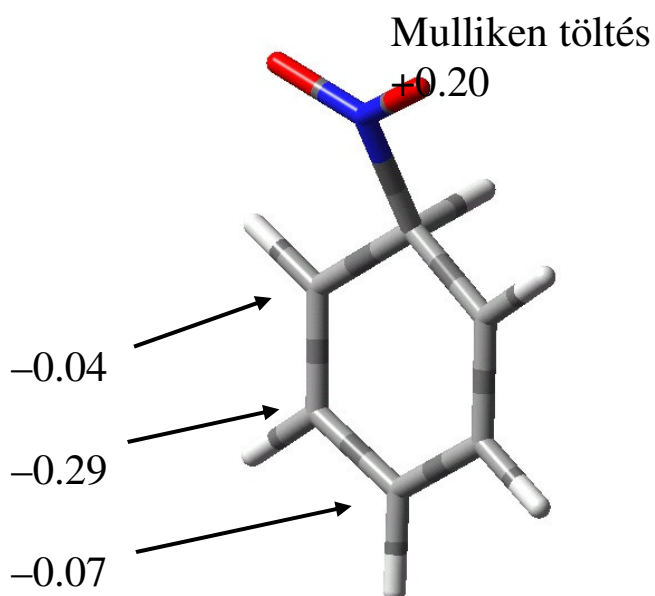
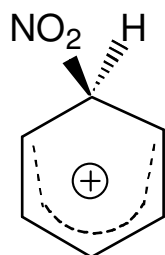
A σ -komplex
töltéseloszlása

$$-0.18 \leq \text{ESP} \leq$$

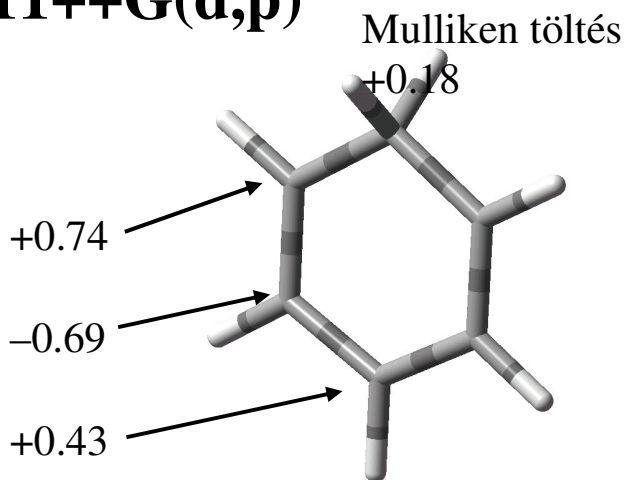
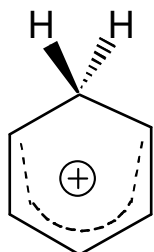
$$-0.17 \leq \text{ESP} \leq$$

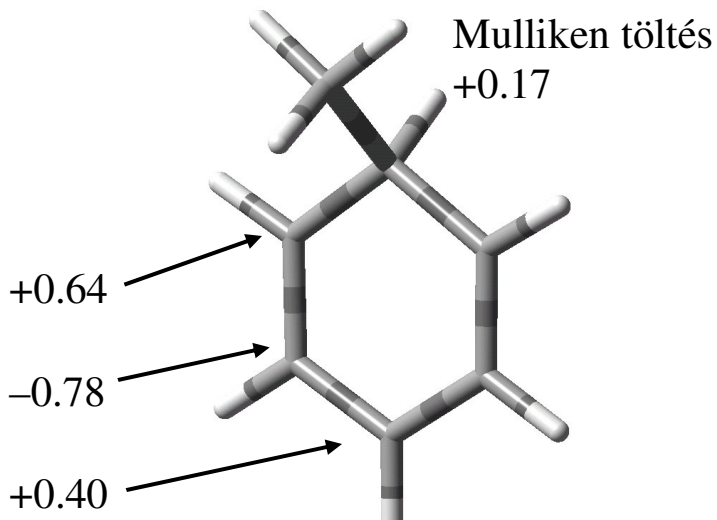
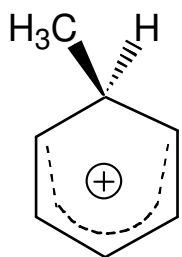
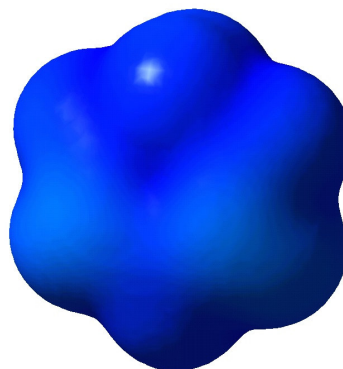
$$-0.20 \leq \text{ESP} \leq$$

RHF/6-311++G(d,p)

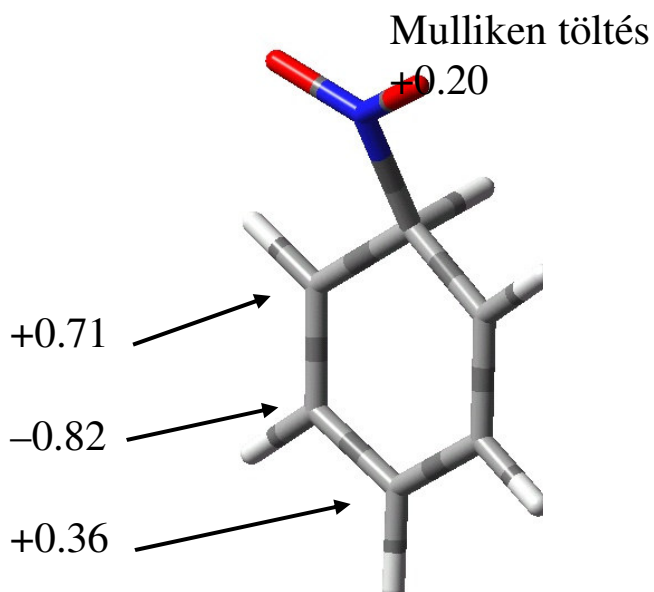
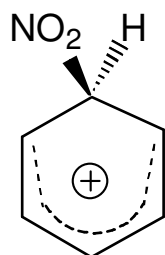
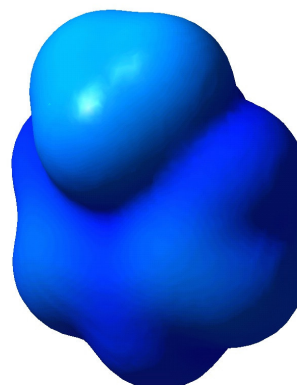
A σ -komplex
töltéseloszlása

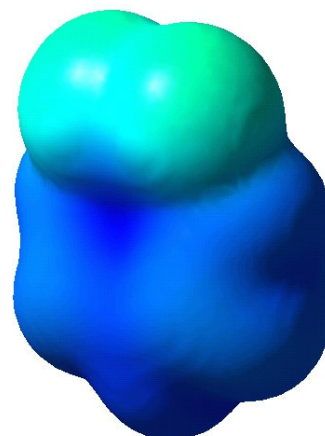
$-0.18 \leq \text{ESP} \leq$

$-0.17 \leq \text{ESP} \leq$

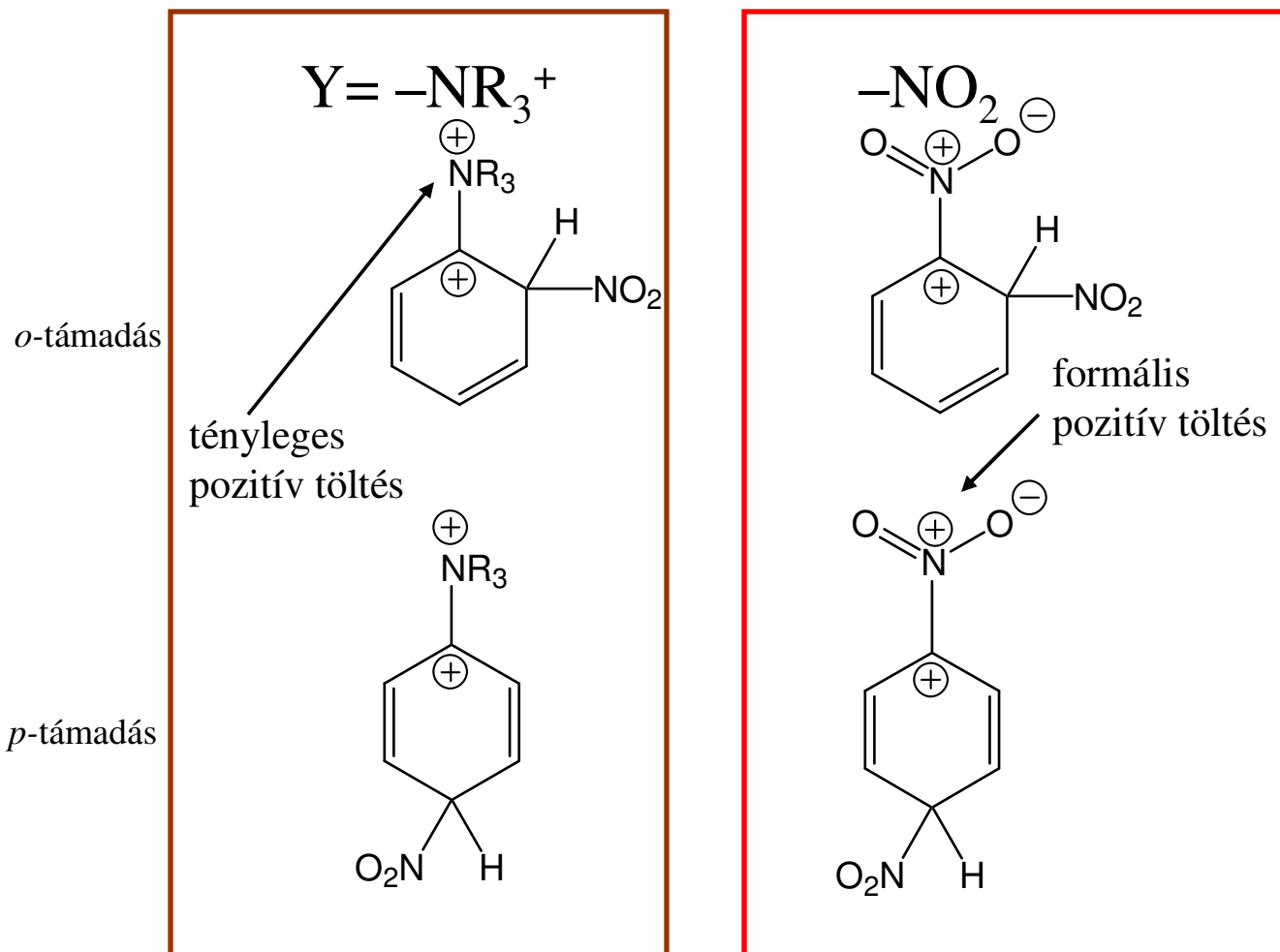

$-0.20 \leq \text{ESP} \leq$

kérdés: hogyan magyarázzuk hogy az elektronvonzó szubsztituensek ($Y = -NR_3^+$, $-NO_2$) dezaktiválnak és *meta*- helyzetbe irányítják az új szubsztituenst?

megoldás: ugyanazon két határszerkezet megvizsgálásával mint az előbb:

magyarázat: a σ -komplex pozitív töltése és az Y-szubsztituens pozitív töltése (formális vagy valós) **destabilizálják** mindkét határszerkezetet, s ezért nem kapunk se *orto*-, se *para*-terméket.

Jobb híján a *meta* termék dúsul fel.

memo: Ez az okfejtés **minden elektronvonzó** Y esetén igaz, akár pozitívan töltött akár nem.

kérdés: befolyásolja-e az **Y-mérete** az *orto:para* termékarányt?

megfigyelés: igen

-Y:	% orto-	% para-
-CH ₃	58	37
-CH ₂ CH ₃	45	49
-CH(CH ₃) ₂	30	62
-C(CH ₃) ₃	16	73

árnyékolás
mértéke

magyarázat: sztérikus gátlás

(Az Y növekvő mérete miatt az új szubsztituens **nem fér** az *orto*-helyzetre.)

kérdés: befolyásolja-e az **E⁺-mérete** az *orto:para* termékarányt?

megfigyelés: igen

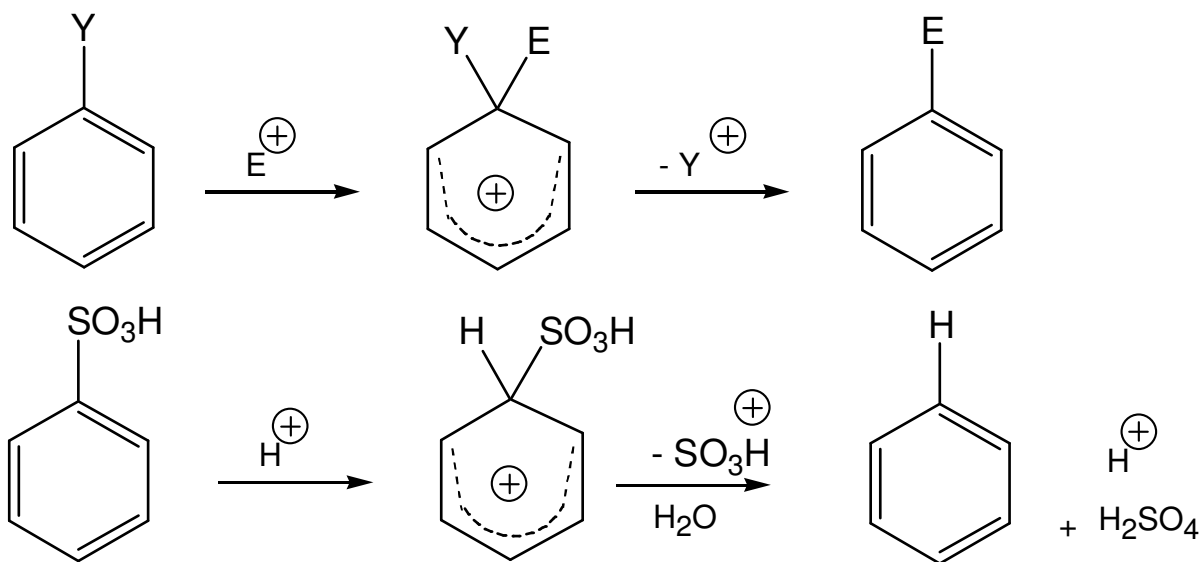
-E⁺:	% orto-	% para-
-Cl ⁺	39	55
-NO ₂ ⁺	30	70
-Br ⁺	11	87
-SO ₃	1	99

magyarázat: sztérikus gátlás

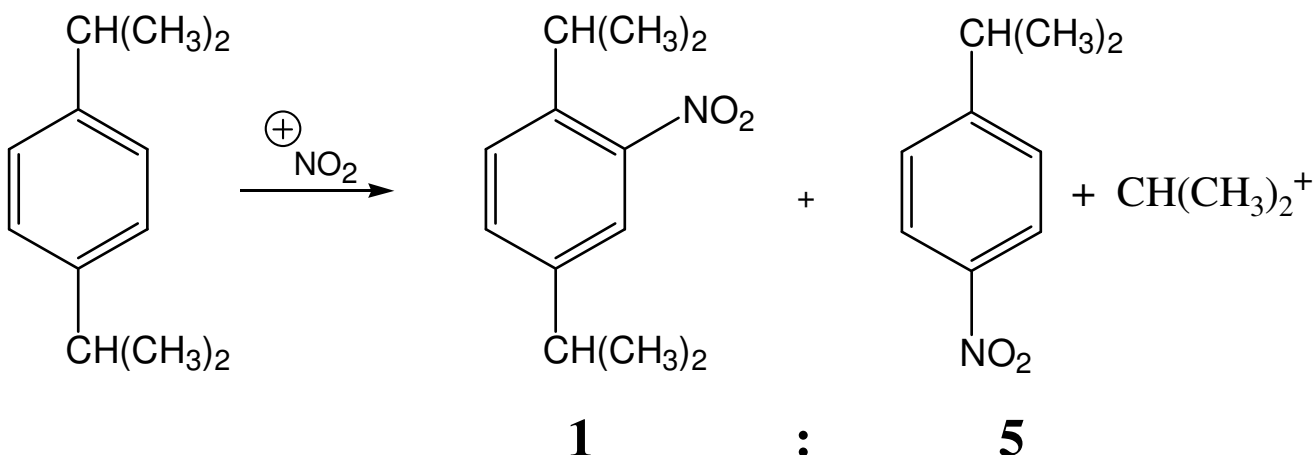
(Az E⁺ növekvő mérete miatt **nem fér** az *orto*-pozícióhoz.)

kérdés: egy korábban bevitt szubsztituens el tud-e távozni az aromás gyűrűről?

megfigyelés: igen (*ipso*-szubsztitúció)

magyarázat: ha Y jó távozó csoport akkor .... pl: $Y^+ \rightarrow CH(CH_3)_2^+$

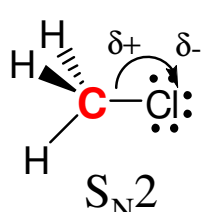
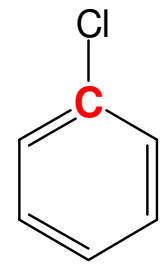
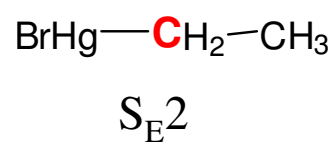
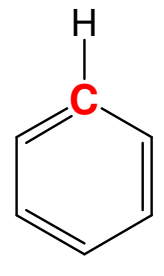
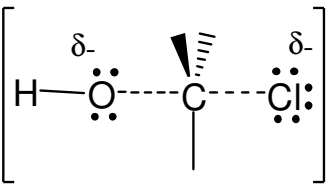
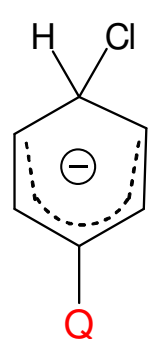
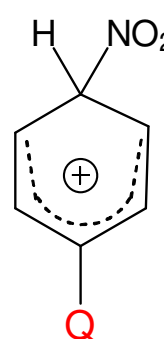

kérdés: mitől függ a sebességmeghatározó lépés gyorsasága, a σ -komplex kialakulása ?

megfigyelés: egyes Y-csoportok aktiválják, mások dezaktiválják az S_E2 -t.

memo: Már láttuk az irányításnál hogy miért aktivál a $-Me$ vagy $-OMe$ és miért dezaktivál az $-NR_3^+$ vagy $-NO_2$.

Összefoglaló

A reakció- centrum szénének típusa	S_N		S_E	
	telített: sp^3 (R)	telítetlen, aromás: sp^2 (Φ)	telített: sp^3 (R)	telítetlen, aromás: sp^2 (Φ)
reaktáns, mecha- nizmus	 S_N2	 S_N2 aromás	 S_E2	 S_E2 aromás
reagens	HO^- nukleofilc	HO^- nukleofil	Br_2 elektrofil	NO_2^+ elektrofil
közti- termék	 Q	 Q		
potenci- rozás.			$Q=NO_2$ e-szívó	$Q=alil$ e-küldő

Alkil-halogenidek átalakítása S_N2 reakciókkal

